

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СУКОННИК ЕММА ЮРІЇВНА (_____)

Допускається до захисту:

в. о. завідувача кафедри української мови і

культури

к. філол. наук, доцент

_____ Коваль Л. М.

«___» _____ 20__ р.

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗБІРНИХ СУБСТАНТИВІВ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ**

Спеціальність 035 Філологія

Українська мова та література

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:

І.Р.Домрачева, доцент кафедри

української мови і культури

к. філол. наук, доцент

_____
(підпис)

Оцінка: _____ / _____ / _____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Суконнік Е.Ю. Функціонування збірних субстантивів у сучасній українській прозі. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Українська мова та література». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

У кваліфікаційній роботі досліджено функціонування збірних іменників на лексичному, словотвірному, морфологічному рівнях української мови; показано, що значна частина досліджуваних іменників функціонує у прозі сучасних українських авторів як реалізатори безсуфіксного вираження збірності (лексичний рівень); встановлено, що словотвірний рівень категорії збірності репрезентовано власне українськими та зрідка іншомовними афіксами, а морфологічний рівень фіксовано через особливості вживання лише форми однини.

Ключові слова: збірні іменники, категорія збірності, лексичний рівень, словотвірний рівень, афікси, безсуфіксність.

89 с., 2 дод., 102 найм.

Sukonnik E. Yu. Functioning of Collective Substantives in Modern Ukrainian Prose. Specialty 035 «Philology», Educational program «Ukrainian Language and Literature». Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

The qualification work examines the functioning of collective nouns at the lexical, word-forming, morphological levels of the Ukrainian language; it is shown that a significant part of the studied nouns functions in the prose of modern Ukrainian authors as implementers of the suffixless expression of collectivity (lexical level); it is established that the word-forming level of the category of collectivity is represented by Ukrainian and sometimes foreign-language affixes, and the morphological level is fixed due to the peculiarities of using only the singular form.

Key words: collective nouns, collective category, lexical level, word-forming level, affixes, suffixlessness.

89 p., 2 add., 102 n.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 СТРУКТУРА ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ЗБІРНОСТІ.....	10
1.1 Функційно-семантичне поле як змістовно-формальна єдність різнорівневих мовних засобів.....	10
1.2 Поняттєві категорії як семантична основа взаємодії різних засобів вираження функційно-семантичного поля.....	15
1.3 Типи граматичного опису в рамках функційно-граматичних досліджень.....	17
1.4 Квалітативно-квантитативні закономірності у функційно- семантичній категорії збірності	19
РОЗДІЛ 2 СТАТУС І ФУНКЦІОНУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ЗБІРНОСТІ.....	25
2.1 Категорія збірності як функційно-семантичне поняття.....	25
2.2 Визначення статусу і класифікації збірності іменників.....	27
2.3 Ядрова та периферійні зони збірності.....	38
РОЗДІЛ 3 МІЖРІВНЕВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБІРНИХ ІМЕННИКІВ.....	47
3.1 Співвідношення між збірними і власне сукупними іменниками.....	47
3.2 Лексичний рівень функціонування збірних субстантивів.....	53
3.3 Реалізація збірності на словотвірному рівні.....	61
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТОК А Апробація магістерської роботи.....	79
ДОДАТОК Б Декларація академічної доброчесності.....	89

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ГК – граматична категорія

Заг. – загальний

Збірн. – збірний

І под. – і подібне

Іст. – історія

ЛГР – лексико-граматичний розряд

ЛСГ – лексико-семантична група

МК – морфологічна категорія

Напр. – наприклад

Пор. – порівняйте

Присл. – прислів'я

С. – сторінка

Ст. – століття

СУМ – Словник української мови в 11 томах

Т. – том

Узаг. – узагальнене

Укр. – українська

ФС – функційно-семантична

ФСК – функційно-семантична категорія

ФСП – функційно-семантичне поле

Цит. за – цитовано за

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Потреба кваліфікації категорії збірності як функційно-семантичної, відсутність комплексного, глибинного, міжрівневого, аналізу лексем із збірним значенням залишаються актуальними у наш час. В українському мовознавстві немає цілісної характеристики таких слів, а ті наукові розвідки, що є, здебільшого торкаються репрезентації збірних іменників на словотвірному рівні.

Зауважимо, що у вивченні граматичного ладу кожної мови першорядну роль відіграє кваліфікація його визначальних категорій, у яких знаходить відображення специфіка зв'язку мислення і мови. У змісті граматичної категорійності відтворюється організація мови як цілісної системи. Специфіка слова як граматичної одиниці мови полягає в тому, що воно належить і морфологічному, і синтаксичному рівням. Виникає потреба аналізу певних лексем як відповідних категорій, що детермінує окреслення статусу збірних іменників як окремої функційної системи, репрезентованої на усіх рівнях української мови. Щодо морфологічних категорій, то вони виражають за допомогою формальних засобів категорії мислення двох відношень: і тих, що пов'язані з побудовою концептуальної картини світу, і тих, що є відображенням ситуації мовлення й ситуації референції. У слові, як основній лексичній одиниці мови, зазначимо, поєднуються елементи певного граматичного значення з певними типами лексичного значення. І тому цілком закономірно, що сучасна теорія граматики спрямована на розкриття закономірностей взаємодії граматичних категорій з лексичними одиницями різних розрядів у межах певної частини мови, що і уможливлює аналіз збірних субстантивів.

Оскільки морфологічні категорії моделюють систему формальних і змістових відношень з проекцією на відображення відношень позамовної дійсності, то трактування їхнього граматичного статусу полягає у з'ясуванні не лише морфологічних, а й структурно-синтаксичних функцій. Такий пошук

варто здійснювати з-поміж виявлення форм числової категоризації. Категорія числа, зокрема, своєрідно взаємодіє з лексико-граматичними розрядами іменників, виражаючи складний семантичний потенціал форм однини і множини. У лінгвістиці широко репрезентовані лексеми з неповним вираженням числа, а саме збірні одиниці. Тому цілком слушним є прагнення лінгвістів схарактеризувати такі лексеми не тільки як представників словотвірного рівня, але й як реалізаторів лексичного, морфологічного рівнів.

У традиційному потрактовуванні підкреслюється значення граматичного числа як номінативного елемента змісту слова, що відображає реальне відношення між обчислюваними предметами: «один – більше як один», але залишається недостатньо з'ясованою проблема лексичної категоризації субстантивів за представленням семантики числа в різних лексико-граматичних розрядах. У цьому зв'язку по-новому осмислюється і проблема дослідження граматичної семантики іменників зі значенням збірності, яка, окрім зовнішнього маркування збірності завдяки суфіксам, репрезентована на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях української мови.

На ґрунті української мови про існування збірних іменників та інших одиниць з повним / частковим виявом категорії числа згадується в працях О.К.Безпояско, К.Г.Городенської, В.І.Дегтярьова, М.К.Дем'яненка, І.Е.Єселевич, М.А.Жовтобрюха, А.П.Загнітка, О.А.Колесникова, Н.І.Маєвської, О.П.Петровської, Г.І.Рожкової, Д.І.Руденка, Г.Я.Томіліної та ін. [6; 7; 14; 17; 27; 31-32; 44-45; 51; 63 72; 73; 85]. Традиційно категорію числа розглядають як словозмінну, що характеризується реляційними і синтаксичними функціями (М. А. Жовтобрюх, І. К. Кучеренко, І. Г. Матвіяс, Л. І. Недбайло, М. В. Леонова та ін.). Проте віддавна ведуться дискусії щодо граматичного змісту цієї категорії. Окремі дослідники схильні трактувати цю категорію як лексико-граматичну або й словотвірну. Представники функційної граматики тлумачать її як один із багатьох способів позначення в мові категорій одиничності і множинності (О. К. Безпояско, І. Р. Вихованець,

К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, В. М. Русанівський, М. Я. Плющ). Для з'ясування змісту (потенціалу значень) категорії числа іменників визначається граматична семантика, що йде від мови (словесних знаків), та смисли функційні, що йдуть від мовлення.

Однак на сьогодні в українському мовознавстві немає комплексного дослідження іменників зі значенням збірності, зокрема, в сучасній українській прозі, що зумовлює актуальність теми дослідження. Нові, сучасні, тексти вибудовують нові реалізації вживання збірних субстантивів. У магістерській роботі використано прозові тексти таких сучасних прозаїків, як: Наталка Доляк «Чорна дошка», Софія Андрухович «Фелікс Австрія», Тарас Прохасько «Лексикон таємних знань», «НепрОсті», Василь Шкляр «Чорний ворон», «Троща», Дара Корній «Тому, що ти є», Лариса Денисенко «Корпорація ідіотів», Ірена Карпа «50 хвилин трави», Оксана Забужко «Тут мала б бути ваша реклама» та ін.

Об'єкт дослідження – функційно-семантична категорія збірності, яка зреалізована в українській мові на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Предмет дослідження – збірне значення субстантивів, що детерміноване у лексемах з неповним виявом числової парадигми.

Мета роботи – дослідити форми реалізації збірних субстантивів як окремої функційно-семантичної категорії у сучасному українському прозовому тексті з інтерпретуванням міжрівневих особливостей функціонування таких лексем.

Відповідно до мети, об'єкта і предмета дослідження нами було визначено такі **завдання**:

- 1) з'ясувати статус збірних іменників в українській мові, особливості їх класифікації;
- 2) окреслити концептуальні питання дослідження збірних іменників;
- 3) установити відмінні ознаки категорії збірності та категорії сукупності в українській мові;

- 4) визначити місце ФСК збірності у системі ФСП з семантичною домінантою;
- 5) схарактеризувати ядро й периферію ФСП збірності, чітко встановити їхні параметри;
- 6) виявити засоби вираження семантики збірності на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Методи дослідження. Методика дослідження має комплексний характер, який полягає у використанні різних методів та прийомів, що зумовлено метою і конкретними завданнями. Аналіз категорії сукупності проведено із застосуванням методів: описового (у синхронному зрізі), дедуктивного, компонентного і трансформаційного аналізу, що є на сьогодні важливим для лінгвістичної теорії і розробляється на основі досягнень структурно-семантичного методу загалом.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше витлумачено варіантність реалізації різних форм функціонування збірних лексем на матеріалі сучасних українських прозових текстів. У нашій роботі до аналізу залучено тексти таких письменників, як: Софія Андрухович, Тарас Прохасько, Ірена Карпа, Василь Шкляр, Оксана Забужко, Наталка Доляк, Дара Корній, Лариса Денисенко та ін., що сприяло якнайповнішому аналізу нової української прози завдяки збірним субстантивам.

Практичне значення отриманих результатів роботи визначається тим, що одержані результати можуть бути використані 1) під час читання теоретичного курсу граматики сучасної української літературної мови, 2) викладання спецкурсів та семінарів із проблеми аналізу лексем із збірним значенням, 3) для подальших досліджень із морфології, спрямованих на виявлення особливостей функціонування іменників в однині, а окремі положення можуть знайти застосування у викладанні шкільного курсу української мови. Матеріали роботи слугуватимуть базою при опрацюванні підручників та навчальних посібників із морфології для ВНЗ і загальноосвітніх шкіл.

Апробація результатів дослідження. Найважливіші здобутки роботи викладено в доповіді на студентському науковому гуртку філологічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса 02. 12. 2020 року – «Функціонування збірних іменників».

Матеріали роботи надруковані у таких виданнях:

Лінгвоукраїністика XXI століття: традиції, новаторство: зб. наук. праць / [відп. ред. Л.М. Коваль]. Вінниця: Друкарня-видавництво «ТВОРИ», 2020. Вип. 3. С. 81-87.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків, списку використаних джерел, додатків і становить 89 сторінок.

У Розділі 1 викладено основи структурування ФСП збірності із ґрунтовним тлумаченням квалітативно-квантитативних закономірностей у функційно-семантичній категорії збірності; у Розділі 2 увагу зосереджено на визначенні статусу і функцій категорії збірності х виявленням ядрової та периферійної зон збірності. У Розділі 3 проаналізовано міжрівневу організацію категорії збірності, зацентровано на відмінностях між власне сукупними та збірними субстантивами.

РОЗДІЛ 1

СТРУКТУРА ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ЗБІРНОСТІ

1.1 Функційно-семантичне поле як змістовно-формальна єдність різнорівневих мовних засобів

Проблема дослідження лінгвістичної семантики є однією з найважливіших у сучасному мовознавстві. Лад мови не існує як абстрактний, “зовсім граматичний каркас”. Він включає граматичні одиниці в єдності з їх типовими лексичними репрезентаціями. Теоретичною основою пропонованого дослідження є теорія функціонально-семантичних полів в інтерпретації О.В.Бондарка [11, с. 21-22].

На рівні мови, де функція виступає як можливість, потенція, де вона пов'язана з семантикою мовних одиниць, ФСК може стати тим стрижнем, навколо якого формується ФСП [59, с. 29]. Вихідною основою дослідження є поняття ФСК як мовної категорії і поняття ФСП, ядром якого є функційно-граматична категорія. Особливість функційної граматики полягає в тому, що тут застосовується комплексний підхід, при якому за основу беруться семантичні функції формальних одиниць, що об'єднують різнорівневі мовні засоби. Мовні засоби, об'єднуючи окремі елементи різних рівнів мови, що мають спільні семантичні ознаки і взаємодіють один з одним, формують функційно-семантичне поле. Семантичні ознаки мовних одиниць можуть бути виражені різною мірою, мати різну близькість одна до одної. Цей прийом передбачає побудову моделі за принципом “центр-периферія” і визнає наявність поступових переходів, безперервне розгортання семантичних ознак.

Поняття ФСП, введене О.В.Бондарком, – це система різнорівневих засобів певної мови (морфологічних, синтаксичних, словотворчих, а також комбінованих – лексико-синтаксичних та ін.), об'єднаних на основі спільності та взаємодії їх семантичних функцій. Термін ФСП, як зазначає О.В.Бондарко, висуває на передній план ідею угруповання (впорядкованої

множинності) мовних засобів, що взаємодіють на семантико-функційній основі, та їх системно-структурної організації. Поряд з цим поняттям наявне поняття функціонально-семантичної категорії, яке підкреслює семантико-категорійний аспект того ж дослідження сукупності. ФСП – це особлива двобічна єдність (змістовно-формальна), що охоплює конкретні засоби мови з усіма особливостями їх форми та змісту; дещо ширша реалія, ніж ФСК, що співвідноситься з ФСП як родове поняття з видовим.

Дослідження ФСП містить у собі той тип аналізу, який можна назвати моделюванням структури поля або польовим структуруванням. Це поняття передбачає такі виявлення:

- а) складу компонентів ФСП у мові на основі спільної для них інваріантної семантичної ознаки;
- б) складу центральних і периферійних компонентів поля;
- в) зв'язків між компонентами ФСП;
- г) структурного типу поля;
- г) зв'язків між даним полем та іншими ФСП (місця поля у системі ФСП).

О.В.Бондарко зазначає, що основу будь-якого ФСП, як правило, становить морфологічна категорія (МК). При тлумаченні МК за основу береться система рядів граматичних форм з однорідним значенням (МК), які протиставляються один одному; її (системи) загальне значення і значення її членів, що, власне, і є тим стрижнем, навколо якого групуються інші засоби вираження подібної семантики.

Іноді допускається можливість існування ФСК, що не спираються на МК. Так, О.В.Бондарко стверджує, що в основі ФСП не обов'язково центральним, основним є граматична категорія. Ядром можуть виступати: певна синтаксична конструкція, лексико-граматичні розряди (збірні, власне сукупні іменники) і под.

Г.С.Щур розуміє під полем спосіб існування та угруповання лінгвістичних елементів, що належать до різних рівнів мови, які у свою чергу

містять спільні (інваріантні) властивості, разом з ознаками, що відрізняють ці мовні одиниці одна від одної [101, с. 68]. Л.П.Іванова робить спробу виділити риси ФСП, що найбільш притаманні головній функціональній категорії. Зокрема вона з'ясовує спільність семантичних функцій у елементів поля, констатує, що вони (функції) складають план змісту ФСП. Як правило, ці складові не тотожні поняттєвим категоріям, хоча і ґрунтуються на них. План змісту містить семантичні елементи в інтерпретуванні саме визначеної мови.

Г.С.Щур зазначає, що функціонально-семантичне поле – це мінімальний елемент поля функціонально-семантичної категорії, що є самостійним у плані змісту і в плані вираження (з урахуванням фактів полісемії й синкретизму) [101, с. 69]. Разом з тим він констатує, що не завжди ФСП можна назвати “морфологічним полем”, оскільки на його периферії можуть виявитися неморфологічні, вільні чи напіввільні словосполучення. Тут потрібно говорити про “граматичне поле”, тому що з цієї структури вилучаються ізольовані лексичні одиниці, які семантично зближаються зі значеннями тих чи інших граматичних категорій. Останнім часом все частіше з'являються роботи, в яких поняття “поле” застосовується до груп лексем, в основу угруповання яких покладені екстралінгвістичні характеристики, напр.: групи слів, що позначають дерева, погоду.

Система ФСП є різнотиповою, вона охоплює такі угруповання полів:

- а) комплекс полів з акціональним (предикативним) ядром: аспектуальність, темпоральність, поле стану, модальні поля, персональність;
- б) угруповання полів з предметним (суб'єктно-об'єктним) ядром: суб'єктність / об'єктність; означеність / неозначеність;
- в) угруповання полів з квалітативно-квантитативним ядром: якісність, кількість, компаративність, посесивність;
- г) угруповання полів з обставинним ядром: поле причини, мети, умови, порівняння, локативності [11, с. 60-61].

За концепцією О.В. Бондарка, можуть виділятися такі два структурні типи ФСП:

1. Моноцентричні – поля, які спираються на ГК [11, с. 61] (наприклад, аспектуальність – центр: категорія виду; темпоральність – центр: категорія часу; компаративність – центр: категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників). Центри (ядра) в цих полях є чітко окресленими і цілісними. Моноцентричні поля можуть мати два різновиди: а) ФСП з цілісним граматичним ядром; б) ФСП з комплексним ядром. Наведені приклади моноцентричних полів належать до першої групи. Це поля – гомогенні. Моноцентричні поля з комплексним ядром одержали назву гетерогенні, оскільки базуються на комплексі мовних засобів, які обов’язково взаємодіють між собою і можуть належати до різних рівнів системи мови (морфологічні, синтаксичні, лексико-граматичні засоби, напр., поле часової локалізованості) [33, с. 67].

2. Поліцентричні ФСП, які є слабо центровані, оскільки спостерігаються певні труднощі у виявленні ядра поля. Л.П.Іванова стверджує, що ці структури характеризуються поділом на декілька сфер, кожна з яких має свій центр і периферійні компоненти. Прикладами поліцентричного поля є поля кількості, причини, порівняння, посесивності. Якщо моноцентричні поля будуються на базі однієї висхідної системи у поєднанні із середовищем, то поліцентричні – це об’єднання декількох висхідних граматичних і лексико-граматичних систем, кожна з яких виступає у поєднанні зі своїм середовищем [33, с. 68]. У межах поліцентричного поля виділяють два основні підвиди: а) ФСП “розсіяної” (дифузної) структури; б) ФСП компактної поліцентричної структури [11, с. 62]. У першому випадку спостерігається ряд таких особливостей: 1) слабкий зв’язок різнорідних компонентів поля або повна їх ізоляція один від одного; 2) слабкі межі між центром і периферією, їх зонами (поле означеності / неозначеності). Поле суб’єктності / об’єктності належить до поліцентричного ФСП компактної структури і базується на ГК відмінка, проте, як відомо, ця категорія не єдиний центр поля, оскільки воно охоплює і ті елементи категорії персональності, що

пов'язані з характеристикою суб'єктно-об'єктних відношень. Для прикладу О.В.Бондарко наводить поле кількості, що спирається і на ГК числа, і на граматичний клас числівників, кількісно-іменникові сполучення, тобто є тяж поліцентричним [11, с. 63].

Важливим для розуміння сутності ФСК, стверджує О.О.Лешкова, є те, що індивідуальні, структурно-мовні значення конститuentів ФСК можуть впливати на специфіку реалізації ними спільної семантичної категорії, що лежить в основі ФСК. Цим зумовлюється обов'язкова властивість ФСК: диференціація конститuentів на центральні та периферійні [50, с. 92].

Питання дослідження природи ФСП розглядається О.В.Гулигою, Є.Й.Шендельс, які постулюють граматико-лексичному полю низку ознак:

- 1) наявність набору засобів різних рівнів, пов'язаних системними відношеннями. Варто зазначити, що ці засоби стають конститuentами поля;
- 2) загальне значення поля розпадається на не менше, ніж два значення, які можуть бути полярними. І що є особливим, кожне з них утворює мікрополе;
- 3) поле – складна структура, у вигляді горизонтальних і вертикальних перетинів. За горизонталлю розташовуються семантичні ділянки – мікрополя (поле часу – мікрополя теперішнього, минулого, майбутнього часів). За вертикаллю – конститuentи мікрополів, які одночасно є конститuentами макрополя. Виділяється домінанта [17, с. 9], що трактується як конститuent поля і є найбільш спеціалізованою для вираження значення. Домінанта використовується систематично і найоднозначніше передає семантику слова. Мовознавці зазначають, що навколо домінанти групуються компоненти, які найбільш з нею зв'язані, утворюючи ядро поля. Ті компоненти, які віддалені від ядра, розташовуються на периферії [17, с. 9-10].

В.Г.Адмоні інтерпретує частини мови як поля, що мають центр і периферію і здатні перетинатися між собою, утворюючи спільний сегмент для кожного з полів. Дослідник представляє структуру граматичних одиниць кресленням-схемою, формуючи її з кількох кіл, що нашаровуються одне на одне так, що їх центри збігаються, але зовнішні контури розходяться,

причому вони перетинаються з різними колами, які символізують інші граматичні одиниці [1, с. 49-50].

Поняття ФСП пов'язане з уявленням про якийсь простір. І тому цілком природним є те, що в умовному просторі функцій і засобів установлюється конфігурація центрального і периферійних компонентів поля, виділяються зони перетину з іншими полями [91, с. 11]. Варто зазначити, що з поняттям ФСП тісно переплітається поняття семантичної категорії. Тут ми маємо на увазі основні інваріантні категорійні ознаки (семантичні константи), що виступають у тих чи інших варіантах умовних значень, виражених різними засобами [91, с. 11-12].

1.2 Поняттєві категорії як семантична основа інтеграції й функційної взаємодії різних засобів вираження ФСП

Постановка питання про ФСК спирається на теорію поняттєвих категорій. Не кожне поняття, що передається мовою, є поняттєвою категорією. Як свідчать дослідження І.І.Мещанінова, поняттєвою категорією стає таке поняття, яке виступає у мовному ладі й отримує в ньому певну побудову; останнє знаходить своє вираження у відповідній визначеній лексичній, морфологічній, синтаксичній системі. Відомо, що у мові виділяються її граматичні категорії, але вони поєднуються з логічними, без яких не може будуватися людське мовлення. Вираження відношень між компонентами висловлення встановлюється нормами свідомості, але передається граматичними прийомами.

На сьогодні існує концепція поняттєвих категорій, яка опрацьовується у двох напрямках:

1) поняттєві категорії, що трактуються як загальні й універсальні поняття, логічні категорії й розглядаються у зіставлюваному й типологічному аспектах для порівняння способів їх вираження в мовах різних типів;

2) поняттєві категорії, які розглядаються як семантична основа інтеграції й функційної взаємодії засобів їх вираження, що утворюють у мові

єдності особливого типу [9, с. 51]. Їх називають функційно-семантичними, а також граматико-лексичними полями. Слід додати, що основним предметом дослідження стає взаємодія елементів мовних рівнів, структура цієї функційної єдності, співвідношення універсальних і неуніверсальних елементів у змісті того чи іншого поля певної мови чи групи мов [9, с. 52].

Привабливішим і перспективнішим є другий напрямок, оскільки дослідження якраз і ґрунтується на аналізі такої “єдності”, зокрема ФСК (ФСР) сукупності. Як зазначає О.В.Бондарко, мова йде про потенційну опору на всю сукупність можливих засобів та їх комбінацій в одній і декількох мовах. Необхідно розрізняти поняттєві категорії і мовні семантичні функції, що полягають у вираженні мовних значень та їх мовленнєвих реалізацій. О.В.Бондарко зазначає, що мовні семантичні функції виступають у конкретному “мовному одязі” як значення, “прив’язані до певних морфологічних, синтаксичних, словотворчих чи лексичних засобів чи їх конкретних комбінацій у мові. Під час цього процесу поняттєві категорії набувають певної видозміни в системі мови, стають елементами її підсистем, на них впливають специфічні аспекти її ладу” [9, с. 73]. Завдяки можливості реалізації в різних мовних семантичних функціях, пов’язаних з формальними засобами, поняттєві категорії відносно самостійні [Там само]. Вони входять до плану мовного змісту й стають значеннями ГК, підкоряючись цілям комунікації, і набувають комунікативного спрямування.

Поняттєві категорії характеризуються подвійною зумовленістю. З одного боку, вони є результат відображення в мисленні визначених відношень об’єктивної дійсності (денотативно-відображувальний аспект), з другого – спираються на мовні засоби вираження разом з їх мовними значеннями (мовний аспект). Відображення зв’язків і відношень об’єктивної дійсності в поняттєвих категоріях не є незалежними щодо мови. Це відображення, на думку О.В.Бондарка, ніби проходить через призму тих узагальнень, що містяться в мовних граматичних категоріях і одиницях, у змістовній формі цих категорій і одиниць [9, с. 94]. Мовні ГК систематизують членування семантичних зон,

визначають категоризацію й узагальнення відношень об'єктивного світу через відображення у нашій свідомості. Це узагальнення, як зазначає В.М.Ярцева, є граматичною категорією, оскільки саме її тлумачать як узагальнене значення, що послідовно виражається в мові системою граматичних форм [102, с. 5].

Критерієм виділення ФСК, на думку О.В.Бондарка, є часткова загальність семантичних функцій мовних елементів, що взаємодіють між собою, і, отже, наявність семантичного інваріанта при всіх відмінностях варіантів. ФСК – це система нерівнорядних засобів, що здатні взаємодіяти з метою виконання певних семантичних функцій. Варто зазначити, що ФСК не відноситься до якогось одного рівня або аспекту. Елементи різних рівнів, сторін мови (морфологічної, лексичної, синтаксичної) структурують цю категорію. У такому разі ми маємо право назвати її “комплексною категорією”, покликаючись на визначення О.В.Бондарка [9, с. 10]. ФСК – це ширші мовні сфери, куди входять як МК, так і елементи, що взаємодіють і пов'язані семантико-функційною спільністю з ними.

1.3 Типи граматичного опису в рамках функційно-граматичних досліджень

У мовознавстві існують функційно-граматичні описи, що ґрунтуються на принципах “від форми до значення” (від засобів до функцій); “від значення до форми” (від функцій до засобів) і об'єднання вказаних принципів на різних етапах аналізу. Дослідження ФСК сукупності передбачає аналіз, що синтезує ці два принципи. Необхідним, на наш погляд, є з'ясування природи підходів, які використовуються в рамках функціонально-граматичних досліджень. У мовознавчій літературі підхід, що базується на дослідженні “від форми до значення”, називається семасіологічним, а “від значення до форми” – ономасіологічним.

І.С.Торопцев стверджує, що “семасіологія вивчає семантичну структуру та її зміни в готових семантичних одиницях, а ономасіологія досліджує процес створення лексичних одиниць”. В.А.Звегінцев же зазначає, що “семасіологія

вивчає смислову сторону лексичних одиниць”, і тому “до компетенції семасіології входить дослідження ... природи лексичного значення, типів лексичних значень, закономірностей смислового розвитку слів, класифікації типів зміни значень, синонімія, омонімія і т.ін.”. Зазвичай, наголошується, що “шлях дослідження в семасіології – це шлях від звучання до змісту, пов’язаний з тим, що означає слово, які існують слова, словосполучення для вираження певного змісту” [51, с. 346]. Своєрідний погляд висловлює В.П.Даниленко, з’ясовуючи природу обох підходів: “ономасіологічний підхід ґрунтується на такій схемі: позамовний зміст (поняття, що існує в реальній дійсності) – мовна форма / мовна система – мовлення, тобто шлях дослідження від значення (як даність) до засобів вираження (номінація цього значення); семасіологічний підхід має таку основу для пошуку вирішення: мовлення – мовна система / мовна форма – позамовний зміст, шлях від форми (номінації предмета, явища) до значення (яке несе ця номінація)” [18, с. 39].

Щоб з’ясувати необхідність двох підходів у дослідженні ФСП взагалі і ФСП сукупності зокрема, слід детальніше зупинитися на розгляді цих явищ. О.В.Бондарко вважає, що потреба включення двох етапів аналізу в єдину систему справді є, оскільки перший етап становить “виділення певної семантичної категорії, яка існує в мові, на основі граматичної форми, у напрямі аналізу від форми до значення; а другий – є виявом різноманітних засобів вираження певної семантичної категорії у мові, у напрямі аналізу від значення до форми” [11, с. 16]. Ці підходи можуть чергуватися до повного (глибинного) дослідження ФСП певної категорії. І наступним етапом аналізу може бути врахування специфіки змісту різних формальних засобів та їх сполук – тобто знову від форми до значення (семасіологічний підхід). Отже, якщо необхідно проаналізувати ФСК сукупності, в першу чергу слід визначати, чи є у сфері різноярусних мовних засобів системність і в чому вона виявляється. Для дослідження на початковому етапі необхідно мати групу, клас лексем, що містять одне спільне значення. У такому разі це слова, що виражають об’єднання, сукупність осіб, предметів, явищ як цілісність.

Наявність основної ознаки – семантичної домінанти ФСП – спонукає виявити спільні семантичні межі певного поля, поля сукупності, тобто знайти лексеми, які у своєму складі мають зазначену сему. Звичайно, виявивши межі поля, нам слід визначити структуру ФСП, що можна зробити в результаті аналізу конкретних мовних засобів – граматичних категорій, граматичних форм і конструкцій, лексичних засобів. Отже, тепер необхідно рухатись у напрямку від значення до форми, а саме: до системи засобів формального вираження семантичних ознак, що виділяються у складі певної системи різнорівневих засобів української мови (ФСП сукупності). Ономасіологічний аспект у дослідженні поля сукупності визначатиме, чому називаємо ці величини збірністю, власне сукупністю, дієсловами, займенниками, прислівниками, числівниками із семою єднання.

У такому дослідженні спрацьовує процес синтезування семасіологічного й ономасіологічного аспектів аналізу, тому що, як зазначає С.І.Бернштейн, “встановивши за допомогою форми відоме значення, категорію, дослідник змушений пройти зворотній шлях – і з погляду знайденої категорії знову переглянути весь матеріал зовнішніх виявлень думки у мові” [цит. за 11, с. 15].

1.4 Квалітативно-квантитативні закономірності у функційно-семантичній категорії збірності

Семантичною домінантою ФСП сукупності, що характеризує змістовну специфіку поля сукупності, є “сукупність, об’єднання, єдність, більше ніж один”. При з’ясуванні наявності такої семантики серед інших частин мови, лексико-граматичних розрядів виявилось, що поле, яке охоплює лексеми із вказаною семою, складається з 8 компонентів значення – “сукупність (група) осіб, предметів, явищ, ознак, дій, понять, чисел певної характеристики”. Із аналізу семантики сукупних лексем випливає, що семантична категорія сукупності пов’язана з поняттєвою категорією кількості. Кількість подана тут через призму “більше ніж один”, тобто репрезентується одна сторона цієї категорії – множина, не як граматична, а як поняттєва одиниця.

Як свідчать спостереження І.С.Тимофєєва, “кількість у методологічному плані є визначеність однакісних (однорідних) предметів, яка розглядається з боку інтенсивності чи ступеня вияву будь-якої ознаки” [88, с. 21]. Проте серед мовознавців побутує думка, що “зовсім кількісних методів у дослідженні мовних явищ немає”. Більше того є перспективним і досить виваженим твердження багатьох дослідників, що категорія кількості є не первинною (твірною), а вторинною (похідною), котра передбачає відносно “розвинену практику і диференційоване уявлення про якість і властивість, про ціле і частину” [Шляхтенко, 1968, 9]. В.З.Панфілов підтримує висловлене С.Г.Шляхтенком і додає, покликаючись на праці філософів, що саме категорія якості лягла в основу виділення категорії кількості, оскільки первинна свідомість якісної визначеності предметів стала основою угруповання їх у кількісні ряди [61, с. 131]. Таким чином, досліджуючи ФСК сукупності, ми не можемо спиратися тільки на виявлення кількісних закономірностей у цій категорії. Оскільки, для отримання повного аналізу досліджуваних лексем, недостатньо зосередження уваги на інтенсивності вияву ознаки, необхідно, як нам здається, виявити в схожих предметах (речах) різницю, порівняти їх за однією чи кількома спільними властивостями. Категорія кількості буде тією формою, яка раціонально виразить результати порівняння, ті ж інтенсивність і ступінь ознаки. На користь первинності категорії квалітативності свідчить і те, що “категорія кількості, володіючи конкретним онтологічним змістом, разом з тим не має змісту без певних логіко-гносеологічних операцій” [100, с. 61]. Іншими словами, “необхідно знайти спосіб виразити одне через інше, використовуючи спільний для них елемент чи одиницю” [Там само]. Важливим способом подолання неозначеності і виділення думкою предмета пізнання, стверджує І.С.Тимофєєв, є встановлення якісної визначеності, яка реалізується у відношеннях тотожності й різниці з іншими предметами [88, с. 41]. Але для цього необхідною умовою є цілісний розгляд ознак. Якщо мова йде про дискретні предмети, які можуть бути рахованими, то “якість, —

констатує дослідник, – виділяє, формує конкретну множинність, чим створюються умови для процедури рахунку, бо раніше, ніж рахувати, потрібно знати, що рахувати” [88, с. 22]. Н.О.Слюсарєва зазначає, що “стосовно опису явищ відношення кількості та якості досить своєрідні в кожному випадку, а вираження їх, як правило, часом суміщається, протиставляючи поняття” [80, с. 176]. Для підтвердження цієї думки можемо взяти такі лексеми: *вівця – багато овець – отара*. Якісна характеристика ґрунтується на виявленні схожості (тварини, худоба, свійська худоба; сукупність овець – сукупність тварин, худоби). Кількісний вияв полягає у збільшенні одиниць, суб’єктів такого об’єднання; більше ніж один. Подивимось з іншого боку. “У ряд *стіл – багато столів*, – стверджує Н.О.Слюсарєва, – ми не зможемо додати ще один (чи декілька) член – *аудиторія (канцелярія, відділ)*” [Там само]. На нашу думку, у першому прикладі, окрім кількісної характеристики (10, 56, 100 чи більше голів овець), існує якісна, що полягає у спільній меті об’єднання за спільною ознакою: тварини одного виду, одного призначення (вирощуються з метою одержання м’яса, вовни, молока). А у другому випадку така “згуртованість” відсутня. Синтез якості і кількості з домінантною роллю першої з метою аналізу дистрибуцій очевидний. І тільки в такому руслі можна простежити особливості досліджуваної ФСК сукупності, не протиставляючи якісний і кількісний методи аналізу.

Категорія сукупності функціонує у мові не ізольовано, а входить до системи ФСК з семантичною домінантою, що складається з підсистем, основними з яких є: 1) сукупність – узагальненість; 2) сукупність – означеність / неозначеність; 3) сукупність – збірність; 4) сукупність – множинність. Спроба здійснити опис системи взаємозв’язків категорій знайшла місце у дослідженні Г.М.Кондратьєвої, яка розглядає категорію узагальненості як елемент системи категорій. Ми намагаємось подати ідентичну спробу щодо дослідження ФСК сукупності.

Проведемо порівняльний аналіз цих категорій з метою доведення права тієї чи іншої входити у систему категорій.

1. Сукупність – узагальненість.

Для категорії сукупності характерні такі семи: а) дискретна (роздільна) сукупна множинність; б) типовість; в) відоме; г) конкретне. Для категорії узагальнення властиві такі семи: а) сукупна множинність; б) відоме / невідоме; в) конкретне / неконкретне; г) типове.

У семантиці цих категорій спостерігається ряд сем, які їх об'єднують: сукупна множинність; конкретність (у певних випадках), відоме, типове. Однак можна помітити, що тут наявна диференційна сема – сема дискретної сукупної множинності, яка є у сукупності і якої немає у категорії узагальненості, пор.: *Актори – люди творчі* (узагальнення – всі без винятку) і *Трупа (актори, режисери, сценаристи, костюмери) – велика і дружна сім'я* (сукупна роздільна множинність). На користь участі і сукупності, і категорії узагальненості в одній системі говорить і той факт, що при взаємодії ФСП цих категорій між собою (а цього не уникнути) на периферії одного поля і в центральній чи периферійній сфері іншого виявляються спільні зони перетину, нагадуючи про спільне значення цих категорій. Категорія узагальненості реалізується у ФСП категорії сукупності: 1) означальними і неозначеними займенниками: а) *Упоравишся зо всім, присів, понурих голову та й задрімав* (Г.Квітка-Основ'яненко); б) *Побить, то й абихто знайдеться, – от інше діло пожалувать!* (Номис); 2) компонентами з узагальнюючими значеннями, що містять спільну сему сукупності і розміщуються у периферійній зоні поля: *Зелений лист на груші став скляний* (І.Нечуй-Левицький); *Балабашиха розсилала наймичок в садки сусідніх панів та селян за гіркими черешнями, за агрусом, вишнями* (І. Нечуй-Левицький).

2. Сукупність – означеність / неозначеність.

Відмінність семантики категорій сукупності й означеності / неозначеності полягає у вияві сем “сукупна множинність”, “дискретна сукупна множинність”. Тобто, як і у парі “сукупність – збірність”, спільна сема “сукупне – роздільне”

перетворюється у недискретну, залишаючи за собою право означати об'єднання, охоплення, визначення чого-небудь: а) означеність – *всякий*; б) неозначеність – *абичий* і в) сукупність – *корпорація* – “замкнена група осіб, об'єднана вузькофаховими, становими та іншими інтересами” (СУМ, т.IV, с.300).

Для точнішого тлумачення такого явища необхідно зіставити дві пари з цієї групи: сукупність – означеність; сукупність – неозначеність, оскільки наявні певні розбіжності у трактуванні їхньої семантики. Отже, окрім головної семи, що об'єднує ці категорії, є ще кілька, а саме: сукупність – означеність: а) конкретне; б) відоме; в) типове. На відміну від цієї пари існує пара “сукупність – неозначеність”, між якими наявні не одна, а більше відмінностей: неконкретне (у неозначеності), невідоме (у неозначеності). Оскільки у ФСП сукупності неозначеність репрезентують неозначені займенники (*хтось, якийсь, котрийсь, будь-хто, абихто, хтозна-який, що-небудь* та ін.), із самого значення помітно, що суб'єкта, об'єкта чи місця, способу реалізації дії невизначено, дається вибір із сукупності можливих нез'ясованих варіантів. Означеність теж подає для реалізації займенники та прислівники, проте вони позначають швидше те, що відоме, “впевненість” у наявності чого-небудь: *весь, всякий, кожний* – означальні займенники; *всюди, повсюдно* – прислівники місця.

3. Сукупність – збірність.

Семою “сукупна множинність” категорія сукупності зближується з категорією збірності. У цьому випадку вона трансформується разом з семами “конкретне, відоме, типове” з дискретної у недискретну і стає водночас диференційною, набуває нового значення, пор.: *гайдамацтво* – іст. 1. Збірн. до гайдамака – “учасники народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту” (СУМ, т.II, с.16) і *проект* – 1. “Сукупність документів (розрахунків, креслень, макетів тощо), необхідних для зведення споруд, виготовлення машин, приладів і т. ін.” (СУМ, т.VIII, с.177). Категорія збірності репрезентується у ФСП сукупності ЛГР збірних іменників, що складають своє ФС мікрополе збірності.

4. Сукупність – множинність.

Категорія множинності й категорія сукупності характеризуються спільним компонентом (семою), що дає змогу репрезентувати категорію множинності у ФСП сукупності – множинність, конкретність, відоме. Однак є і диференційні ознаки – у сукупності це “дискретна сукупна множинність”, у множинності – дистрибутивна, а також у певних випадках неконкретність, невідомість, пор.: *гурт* – 1. “Зібрання, скупчення людей на протилежність одній людині” – *А вже коли сварка почнеться, то хлопець тоді зовсім тікає від гурту* (О.Донченко) (СУМ, т.ІІ, с.184) і *Гнатенки* часто відвідують драматичні театри. Спільне – *гурт* з кількох осіб, об’єднання і *Гнатенки* – сім’я з кількох чоловік, “більше ніж один – не один”.

Отже, структуруючи ФСК збірності у систему виокремлення збірних значень, ми засвідчуємо тісний зв’язок збірності з одиничністю, узагальненістю, власне сукупністю та неозначеністю.

РОЗДІЛ 2

СТАТУС І ФУНКЦІОНУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ЗБІРНОСТІ

2.1 Категорія збірності як функційно-семантичне поняття

Оскільки дослідження є першою спробою опису ФСК сукупності, слід окреслити семантичну категорію сукупності, що перебуває в основі ФСК сукупності, визначити її диференційні семантичні ознаки. Необхідно довести існування як ФСК сукупності, так і ФСП, що окреслює поле функціонування семантики сукупності. Категорія сукупності одна із складних категорій, оскільки у ній взаємодіють поняттєвий, системно-граматичний і функціональний аспекти мови. Ця категорія виявляється на лексичному рівні, де основною одиницею виступає сукупне найменування; на семантичному, де на першому плані – збірне, сукупне значення полісемічного несукупного слова (в основному іменника); на словотвірному, де в центрі уваги знаходяться префікси і суфікси сукупності, напр.: *ходити* – *сходити* – *сходитися*; *йти* – *розійтися* (*сходитися* і *розійтися* можливе тільки за умови наявності двох і більше учасників перебігу дій); *мовити* – *перемовити* – *перемовитися* (таке явище здебільшого трапляється у дієсловах); у збірних іменниках – *козак* – *козацтво*; *професор* – *професура*; у збірних числівниках – *шість* – *шестеро*; на морфологічному рівні, де розглядається наявність певних граматичних ознак сукупності, напр.: можливість -- неможливість утворення форми множини в іменників, здатність імен із семою сукупності сполучатися з числівниками: *група* – *групи*, *три групи*; а також на синтаксичному рівні, який пов'язаний з узагальненим вживанням несукупних іменників, сполучуваністю з числівниками тощо.

Під час дослідження проблеми було виявлено відсутність будь-яких одностайних кваліфікацій у мовознавчій літературі статусу лексем із семантикою сукупності, наявність дискусій щодо розмежування збірних та власне сукупних іменників. Зокрема, відомі дослідники Є.М.Галкіна-Федорук, О.А.Колесников, Н.І.Маєвська, М.М.Шанський, Л.В.Щерба та ін. стверджують, що іменникові лексеми із семою сукупності, які

характеризуються повною числовою парадигмою, мають здатність сполучатися з числівниками (тобто *стадо, полк, юрба*), аж ніяк не належать до збірних. На сьогодні ці лексеми розглядаються або як збірні іменники, що мають форми однини і множини, або як конкретні іменники, або як такі, що не належать ні до збірних, ні до конкретних і не виділяються як окремий ЛГР, або, на думку Е.В.Алексєєвої, як лексико-семантична категорія сукупності [2, с. 37-39), до якої, крім таких іменників, відносять і збірні субстантиви.

Водночас у лінгвістичних джерелах робиться спроба визначення таких понять, як “збірність” і “сукупність”. Прихильники зарахування іменників типу *згряя, сім’я, набір* до збірних субстантивів пояснюють збірність як широке, загальне явище, що ґрунтується на визначенні цього поняття за лексичним критерієм. Він полягає у вираженні сукупності реалій, що мисляться як одне ціле [55, с. 61]. Дослідники характеризують іменники як реалізатори поняття збірності у мовленні.

Сукупність є дещо ширшим поняттям у мовознавстві, ніж збірність. Перше репрезентують у мові іменники з повною числовою парадигмою (*народ, сніп*), матеріально-речовинні субстантиви (*срібло, сосна*), іменники рl.t. (*ножиці, ворота, посиденьки*), прикметники, дієприкметники (*спільне, суцільне, з’єднане*), дієслова (*єднати, зілятися*), числівники (*два, п’ятеро, кілька*), прислівники (*всюди, вкупі*), займенники (*всякий, хтось*), збірні субстантиви (*люд, селянство*).

Про те, що сукупність є узагальнюючим поняттям щодо збірності, свідчать і такі висловлювання: збірна категорія – поняттєва категорія, яка “виражає трактування певної множинності як цілісної нечленованої сукупності однорідних предметів” [51, с. 473]; “імена збірні позначають сукупність осіб як тип множинності” [19, с. 92]. Отже, сукупність реалізується в мові за допомогою лексичних та граматичних чинників, завдяки яким маємо змогу зараховувати до сукупних лексем і збірні субстантиви.

У зв'язку з цим слід розглянути проблему носіїв сукупного значення і сформулювати робочу гіпотезу, яка ґрунтувалася б на визначенні категорії сукупності як функційно-семантичного поняття. Необхідним є доведення цієї гіпотези. Відомо, що кожна семантична категорія є основою ФСП і репрезентує той семантичний інваріант, який об'єднує різнотипні мовні засоби й зумовлює їх взаємодію. В основі ФСП сукупності – семантична категорія сукупності. Варто сформулювати ряд завдань, необхідних для окреслення статусу категорії сукупності як функціонально-семантичної: 1) визначити компоненти ФСП на основі спільної для них інваріантної семантичної ознаки; 2) виявити склад центральних і периферійних компонентів поля; 3) простежити зв'язки між компонентами ФСП сукупності; 4) з'ясувати особливості структурних типів поля сукупності; 5) простежити зв'язки між полем сукупності та іншими ФСП.

2.2 Визначення статусу і класифікації збірності іменників

Зазначимо, що збірність репрезентована у лінгвістиці як окреме функційно-семантичне поле (ФСП), що входить до системи таких самих полів категорії сукупності. Про це досить ґрунтовно говорить у своїй праці дослідниця І.Р.Домрачева, вияскравлюючи збірність як ядрово-периферійну функційно-семантичну категорію (ФСК) [26]. Те, що збірність є ФСК – не нове у лінгвістиці. Однак побутує думка, що проблема збірних іменників ще науково не вичерпана [57, с. 4]. Зі збірним, об'єднувальним значенням існує багато слів. Так, Г.І.Миськевич наголошує, що “варто принципово розрізняти два розряди іменників із збірним значенням: 1) іменники різної морфологічної структури, що мають схоже лексичне значення, яке міститься в об'єднанні в одному подібних чи однорідних предметів; у яких це значення у структурі слова нічим не виражене; для яких значення збірності оголошується цілком умовним, невиявленим формально: *нація, згряя, букет, рій*”. Так, ці іменники є власне сукупними [26, с. 4], оскільки надається

перевага визначенню збірних іменників тільки за лексико-граматичним критерієм. Власне сукупні іменники (*сад, гільдія, клас, кліка*), якщо й характеризуються наявністю значення збірності (маємо на увазі – зібрати, поєднати в одне ціле), аналізуються як лексеми немотивовані, з повним виявом числа; 2) “іменники, у яких значення збірності виражається засобами морфологічного способу словотвору. Самі словотворчі форманти є мовними засобами, що складають специфіку категорії збірних іменників, які виражають її лінгвістичний зміст” [57, с. 4-5]. Мовознавці по-різному, варто зазначити, підходять до вирішення проблеми збірності, а саме до окреслення семантичної категорії збірності, що лежить в основі ФСК збірності, визначення її диференційних ознак. Видається необхідним подати у роботі тлумачення різних підходів до цього явища, явища збірності. Так, О.О.Лєшкова зазначає, що сутність значення збірних іменників (дослідниця вважає, що базовим засобом вираження семантики збірності є збірні іменники) зводиться до визначення сукупної множинності, яке конституюється кількома семантичними компонентами, серед яких є: 1) значення множинності складових елементів сукупності; 2) значення цілісності, сукупного характеру множинності; 3) ознака вичерпаності множинності; 4) значення якісної характеристики сукупності, яка визначається якісною своєрідністю елементів, що складають сукупність [50, с. 7]. У мовознавстві спостерігається також виділення лінгвістами різних принципів виокремлення збірних іменників у лексико-граматичний розряд. Зокрема О.О.Лєшкова говорить про строго семантичний принцип виділення збірних іменників; Г.І.Миськевич наголошує на ознаці словотвірної похідності, підкреслюючи, що «терміном збірні імена ... називаються тільки іменники з словотвірно вираженим значенням збірності, що характеризується певним формальним співвідношенням базової основи слова і вивідної (похідної) основи» [57, с. 5]. Г.Я.Томіліна визначає збірні іменники як такі, що «виражають сукупність однакових або подібних предметів, що сприймається як одне ціле» [90, 32]. Дослідниця приєднується до думки, що до збірних «не належать іменники, які семантично споріднені із

збірними, але не мають граматичних ознак збірності (тільки однина; суфікси збірності)» [Там само]. Отже, вказується на обов'язковість у «діагностичному еталоні» збірності граматичного принципу.

Відштовхуючись від аналізу значного фактичного матеріалу, О.М.Гвоздев стверджує, що “значення категорії збірності полягає в тому, що група предметів мислиться як єдине ціле” [14, с. 155]. Саме цим збірність відрізняється від множини, “яка позначає декілька предметів, не вказуючи на їх об'єднання” [Там само]. Одночасно дослідник подає диференційну характеристику збірних імен щодо конкретних і речовинних іменників: “Збірні іменники співвідносні і протиставляються конкретним, що позначають в однині одиничні екземпляри – *дружина* – *дружинник*” і “відрізняються від речовинних тим, що вони є об'єднанням окремих екземплярів, допускають рахунок”. Думаємо, що збірні іменники не мають такої можливості рахунку збірних іменників. Це прерогатива інших лексем, власне сукупних.

Збірні іменники сполучаються з числівниками невизначеної семантики: *багато козацтва*, *мало жіноцтва*, але аж ніяк не з визначеною кількістю: *п'ять козацтва*. Збірні лексеми з-поміж усього загалу іменників слід виділяти за такими принципами (приєднуємося до класифікації І.Р.Домрачевої): 1) семантичний; збірність – об'єднання одиниць в одне ціле (*мишва*, *золото*, *земляцтво*, *еміграція*). Цей принцип є спільним для власне сукупних і збірних субстантивів (а також для інших членів сукупності), адже він покладений в основу розмежування сукупних лексем взагалі і слів, які не мають сукупного значення, але характеризуються вираженням форми однини, пор.: збірні, сукупні, множинні, матеріально-речовинні іменники та одиничні, конкретні субстантиви, власні назви: *парубоцтво* і *парубок*, *картопля* (узаг.) – *картоплина*, *сім'я* – *батько*; 2) словотвірний; власне формальне репрезентування збірного значення (*дрібнота*, *малеча*, *павутиння*, *скотарство*, *селянство*); 3) граматичний: а) наявність форм однини (тільки) (*верб'я*, *квасолиння*, *парубоцтво*); б) неспроможність

сполучатися з кількісними (визначеними) числівниками (*десять парубоцтво (а)*). [26]. Також в українській мові наявні окремі збірні іменники, що можуть мати форму множини, пор. лексеми типу *вільшняк – вільшняки, березник – березники*. Очевидно, такі іменники є перехідною ланкою між збірними та власне сукупними іменниками, їх афікси (**-няк, -ник**) постають універсальними суфіксами і використовуються для створення не тільки збірних субстантивів (напр.: *робот-а – робіт-ник*). Це досить суперечливе питання, остаточно не вирішене, і потребує подальшого розв'язання. Зазначені принципи діють разом, у силу чого не можна нехтувати хоча б одним, оскільки порізно вони складають диференційний фонд інших ЛГР, ФСК. Для розрізнення семантично близьких угруповань, категорій на першому плані, цілком очевидно, є словотвірний і граматичний критерії.

Значення збірних іменників є лексико-граматичним, тому що, з одного боку, воно відображає реально існуючу дійсність, з іншого – виявляється в мові у вигляді особливих граматичних форм (морфологічних або синтаксичних).

Якщо аналізувати збірні іменники з граматичного погляду, то слід зауважити, що ці імена позначають сукупність однорідних одиниць, які оформлюються як іменники, що мають тільки форму однини [53, с. 92-95], напр.: *Хутко перебігли (пани) до міста, наче межі **комашиню** впали* (Тарас Прохасько «НепрОсті») (СУМ, т.IV, с.241). Отже, збірні іменники позначають множинність у єдності. Всі збірні іменники можна поділити на дві групи: 1) іменники з мотивованою збірністю; 2) іменники з немотивованою збірністю. У першому випадку збірність виражена морфологічно за допомогою спеціальних афіксів. До другого різновиду належать збірні іменники з непохідною основою або такою похідною, яка включає афікси незбірного значення: *нечисть, каліч* та ін. [26].

У лінгвістиці по-різному аналізують дискретність / недискретність та уналежнення збірності до тієї чи тієї системи. Як зазначає О.О.Холодович, збірні іменники характеризуються як недискретна множинність, тобто така множинність, що розуміється як неможливість виділення об'єкта із

множинності, розчленування множинності на складові. Однак існує твердження, що у певному розумінні в семантиці збірних імен здійснюється поєднання дискретності і недискретності [76, с. 157]. Дискретність виявляється у тому, що кожний носій мови усвідомлює входження цілісних елементів у “збірну множинність” [76, с. 160], напр.: *панство* – *пан* – *пани*; *комашня* – *комаха* – *комахи*. А недискретність простежується у наявності у поданих іменників формальних ознак нерахованих імен.

В українському мовознавстві й до сьогодні немає єдиного погляду на визначення статусу збірних іменників та їх класифікацію. Проблема полягає ще й у тому, що у лінгвістиці відсутні єдині, уніфіковані, критерії залучення тих чи тих лексем до збірних. Досить часто говоримо про такі одиниці, як козацтво, панота, дітвора, юнь, зелень та оминаємо ті одиниці, які узагальнено виражають сукупність певних одиниць, вживаних із таким значенням переважно у контексті, на зразок птах, студент, житель міста (наприклад: *Птах долає величезну відстань, повертаючись додому*; *Студент цього року відрізняється наполегливістю та допитливістю*; *Житель міста далекий від проблем села...*). Зазначені субстантиви потребують особливої уваги, оскільки характеристика їхнього статусу в багатьох випадках залежить від комунікативної мети мовців.

Процес потрактовування всіх збірних іменників (і зокрема, узагальнено-збірних субстантивів) неоднозначний і містить велику кількість наукових розвідок з проблеми, у яких так чи інакше висвітлюється це питання. Таке явище пояснюється насамперед неоднозначністю тлумачення самого поняття збірності. Як зазначає О.О.Холодович, збірні іменники характеризуються як недискретна множинність, тобто така множинність, що розуміється як неможливість виділення об'єкта із множинності, розчленування множинності на складові. Однак існує твердження, що у певному розумінні в семантиці збірних імен здійснюється поєднання дискретності і недискретності [76, с. 157]. Дискретність виявляється у тому, що кожний носій мови усвідомлює входження цілісних елементів у „збірну

множинність» [Руденко 1990, 160], напр.: *панство* – *пан* – *пани*; *комашня* – *комаха* – *комахи*. А недискретність простежується у наявності у поданих іменників формальних ознак нерахованих імен.

Цінним є те, що Д.І.Руденко наголошує, що “подання в мові множинності безумовно дискретних об’єктів так, наче б вона була суцільною масою, стає основою для своєрідної мовної гри” [76, с. 163]. Чимало збірних імен на позначення множинності осіб і уявлення про цінність людини, що підтримується співвіднесеністю збірних іменників із загальними, взаємодіє з формально вираженим значенням недискретності. Прикметно, що мова ніби заперечує сама себе з метою “відтінку”, посилення сутності певної властивості, яка притаманна багатьом об’єктам, висловлення якоїсь оцінки [76, с. 164]. Це твердження породжує думку, що теза про визначення збірності через взаємодію тільки з категоріями предметності й квантитативності вимагає суттєвого перегляду [26, с. 4].

Саме тому важливим є погляд щодо пріоритетності оцінки у визначенні природи збірних субстантивів. Оцінка виникає тоді, коли мовець показує своє ставлення до множинності, до збірності, при потребі думаючи про неї, як про недискретну множинність. Звичайно, при цьому мовець уявлятиме не об’єкт в одиничному екземплярі, а сукупність осіб, сконцентрованих, об’єднаних у цьому випадку для вираження не стільки кількості (вона невідома мовцеві), а скільки якісного осмислення множини, угруповання. Якщо простежити процес утворення, наприклад, частини війська – стрілецтва, то можна помітити, що солдати (стрільці), об’єднуючись у це угруповання, не мали метою кількісне об’єднання, а передусім якісне – тобто лише тих осіб, які хотіли воювати і вміли стріляти. Закономірність, яка притаманна поняттю множинності, – зібрання людей, тобто залучення певної кількості, більше ніж один (онтологічної кількості), а інколи – ніж десять – двадцять осіб, предметів.

У збірних іменників, зауважимо, є власна смислова специфіка, що, на думку Д.І.Руденка, дозволяє виділити їх в окремий клас. У збірних іменників значення множинності має лексичний характер і суперечить значенню

нерахованості, недискретності, яке виражають ці імена граматично, що служить джерелом виникнення оцінки [76, с. 166-168]. Оцінка може бути і позитивною (або нейтральною) – *купецтво, студентство*, і негативною (слабко негативною) – *офіцерня, солдатня, татарва*, що знову ж таки залежить від ставлення мовця до явищ дійсності і формальних репрезентантів емоційної характеристики об'єкта: *купецтво* – 2 значення – збірне значення до *купець*.

Цікавою також є думка Д.Руденка, який зауважує, що збірні лексеми розмежовують “класи людей, тварин, рослин, речей” – як через свої словотвірні ознаки, так і семантично, методом оцінки [76, с. 177]. Як стверджує В.І.Дегтярьов, таке явище має історичне пояснення: “Спостерігається семантична відмінність між збірними іменами особових значень від предметних, що базується на різному осмисленні живих (істот) і неживих (неістот) сукупностей” [19, с. 147]. Це явище досліджувалося лінгвістами щодо староукраїнської мови.

Нам імпонує погляд І.Р.Домрачевої, яка зазначає, що збірні іменники зокрема і категорія збірності загалом можуть бути самотійною, індивідуалізованою, самодостатньою категорією, яка характеризуватиметься як квалітативно-квантитативна, оскільки вона організована відповідно до своїх власних принципів. Квалітативність досягається: 1) оцінюванням об'єкта з боку мовця на основі порівняння; 2) тісною взаємодією об'єктів (в чому полягає завдання об'єднання); 3) особливим різновидом самого об'єднання, відношенням цілого і частини [26]. О.О.Холодович стверджує, що саме це називають збірністю, оскільки збірність постає “сукупністю однорідних предметів, які складають одне ціле, тобто як одиниця, що протистоїть іншій сукупності, яка теж розуміється як одне ціле, знову ж таки інша одиниця. Недарма і форма в цьому випадку для множинності й до сих пір є форма однини, бо що таке однина, як не форма вираження якості *par excellence*”.

Звичайно, якісна оцінка відіграє неабияку роль і при поясненні інших імен, проте у збірних іменників ця ознака є найосновнішою, що дає можливість відрізняти такі лексеми від подібних.

Отже, збірність можна визначати як атрибутивну онтологічну категорію, що має квалітативно-квантитативний характер і виражає трактування певного зібрання предметів як неподільної спільності цих предметів у їх просторово-часовій нерозривності [74, с. 153]. Як підтвердження цього видається слушною думка Д.І.Руденка, який зазначає, що іноді використання збірного імені є єдиним кроком, тобто відсутня можливість вибору мовного засобу, яка являє собою передумову оцінки, напр.: *дворянське офіцерство* (а не *дворянські офіцери*), *багатомільйонне слов'янство* (а не *багатомільйонні слов'яни*) [76, с. 187]. Множинність подається через характеристику кількісного складу за допомогою прикметника (тобто квалітативна ознака).

Семантику неозначеної сукупної множинності виражають, окрім власне сукупних лексем, і збірні іменники, в яких "... множинність передається у формі числа однини граматично" [72, с. 394]: *селянство*, *репертуар*, *шевченкіана*. Збірність виключає множину. Ідея кількості мислиться у збірних іменах нероз'єднано з ідеєю якості і подається як сукупна збірна множинність однотипних предметів, якій протистоїть елемент з одиничним кількісним значенням – сингулятив: *листва* – *лист* [94, с. 14]. Явище, коли імена сукупностей репрезентують множину об'єктів як свого роду одиницю, на думку Д.І.Руденка, може бути пов'язане з факторами "гносеологічного" порядку, тобто вираження оцінки через подання множинності як нечленованої, недискретної сутності. Головний акцент ставиться на якісному вираженні єдності, недискретної множинності, що підтверджує тісніший зв'язок однорідних елементів такої сукупності на відміну від власне сукупних іменників. Формальною ознакою збірних імен є відсутність вільної рахованості, зокрема, здатності набувати множини [76, с. 166]. На відміну від абстрактно-кількісної множинності, відзначуваної формами множини, "в семантиці збірних імен, – зазначає В.І.Дегтярьов, –

виражена конкретна, якісна, означена множинність, сукупна множинність однорідних предметів, що мислиться матеріально-якісно, безвідносно до її кількісного змісту” [цит. за 68, с. 13]. О.В.Попова констатує, що, виражаючи множинність як нечленовану сутність, збірні іменники індиферентні до кількісної сторони позначуваного. Унаслідок цього вони характеризуються змінністю за числами (мають тільки форму однини) [68, с. 67].

Речовинно-збірним іменникам також притаманна тільки форма однини. “Таке парадигматичне обмеження випливає з природи позначуваних речовинно-збірними іменниками об’єктів позамовної дійсності, які не можуть бути виявлені у вигляді класу окремих обчислюваних предметів” [84, с. 327].

З-поміж збірних іменників найпоширенішими є форми середнього роду. Тут частотними є похідні з суфіксами **-цтв-**, **-ств-**, **-зтв-**: *убозтво*, *стрілецтво*, *письменство*, *школярство*, менш частотними є форми жіночого роду з суфіксами: **-от-**: *парубота*, *жінота*; **-в-**: *мишва*, *пацанва*; **-ік-**: *мозаїка*; **-і[ј]-**: *парфумерія*; **-іан-**: *франкіана*; **-н-**: *офіцерня*; **-ич-**: *галич*. Найменшою за кількістю є група збірних іменників чоловічого роду на **-ат**, **-ітет**: *генералітет*, *старостат*; **-арій**: *інструментарій*.

Речовинно-збірним іменникам притаманні всі три форми роду. Імена, які позначають плоди (сукупність плодів) рослин, овочів належать здебільшого до жіночого роду, а вироби з металів – відповідно до граматичного роду самих металів: *капуста*, *малина*, *цибуля*, *смородина*, *чорниця* (але *агрус*); *олово*, *золото*, *срібло* – вироби з олова, золота, срібла – середній рід; *алюміній*, *свинець* – вироби із свинцю, алюмінію – чоловічий рід; *латунь*, *мідь* – вироби з міді, латуні – жіночий рід.

Як свідчать спостереження, більша частина збірних іменників відноситься до I та II відмін. Це, як правило, іменники ж.р. (**-а(-я)**), ч.р. з нульовим закінченням та с. р. з флексіями **-о**, **-а(я)**: *офіцерня*, *парубота*, *старостат*, *інструментарій*, *жниво* та ін. З-поміж власне сукупних також виділяються іменники, які характеризуються як лексеми I та II відмін: *група*,

сім'я, народ, покоління, кубло і под. Варто згадати сукупні слова III відміни, яких у ФСП сукупності меншість. Приналежністю до іменників жіночого роду з нульовим закінченням характеризуються і збірні, і власне сукупні іменники: *гниль, нечисть, рать, чернь, річ, юнь, челядь, філігрань, артіль, картель* і под. Причому останні становлять меншу кількість. До IV відміни належать власне сукупний іменник *плем'я*, збірні субстантиви *рам'я, череп'я* та ін. Речовинно-збірним іменникам притаманна приналежність до I, II, III відмін. III відміну мають тільки вироби з металів, пор.: *вишня* – I відм., *мідь, латунь* – III відм. (але *криця* – I відм.).

“Іменники-назви осіб, представників флори, фауни тощо, репрезентовані у граматичних формах однини, рідше множини, залежно від семантико-синтаксичних ознак предиката присудка можуть реалізовувати дві функції: позначати загальне поняття предмета певного класу і один предмет або множинність однойменних предметів” [19, с. 40]: *Тут знаходиться господарство, яке вирощує **форель** (З часопису) і Оцю **форель**, – хлопчик показав на рибину, – я впіймав сьогодні вранці.*

Категорія сукупності тісно пов'язана з категорією узагальненості. Однак, якщо іменники з узагальненим числом складають ядро останньої, то у ФСП сукупності вони займають периферійну частину. Узагальненість проектується через “зібрання”, “поєднання” невизначеної кількості кого-, чого-небудь з певною метою. Ці особи, предмети, явища тощо об'єднуються для того, щоб репрезентувати їх наявність у дійсності, навколишньому середовищі – *Це в Галичині Франко написав свої вірші, відомі кожному українцеві: “Не пора **москалеви** й **ляхови** служити!”* (З часопису). В.І.Дегтярьов, М.А.Кумахов з цього приводу зазначають, що інтенціонал реалізованого цим іменником поняття неозначений і вказує на сукупну множинність..., відтворену немаркованим членом числової кореляції [цит. за 6, с. 140]. О.К.Безпояско констатує, що під час явища узагальнення “класифікація обов'язкового елемента сукупної множинності подана через варіювання родового поняття, зумовленого формально-граматичною

структурою вислову” [6, с. 141]: *Він живе, як **сорока** на тернині* (Укр. присл. та приказки).

При цьому, як свідчить проаналізований матеріал, “наступне поняття узагальненого числа” формується за умови, коли елемент сукупної множинності становить цілий вид або розряд предметів” [Там само]: ***Кулик** – птиця болотяна* (Остап Вишня); ***Сорока** – лісовий птах родини воронових з довгим хвостом і чорно-білим пір’ям, що видає характерні звуки – скрекотіння* (З часопису).

Функцію узагальненого числа виражають також субстантиви з репрезентацією форм однини, які позначають сукупну множинність як єдине ціле. Отже, такі іменники характеризуються довільністю кількісного обсягу і позначають масу, речовину.

Збірні імена – це неподільна єдність, яка не може бути визначена власне кількісним, збірним чи порядковим числівником. Саме тому збірні лексеми не сполучаються з кількісними та порядковими числівниками, що пояснюється певною закономірністю: “Якщо іменники називають предмети, які не підлягають рахунку, то з ними ні в якому разі не вживаються слова на позначення кількості предметів чи порядку предметів під час рахунку” [94, с. 51]. Щоправда, в окремих випадках трапляються відхилення: ***перше** агенство, **третя** апаратура, **друга** символіка, **перша** зелень*, що мотивується існуванням двох умов такої сполучуваності: 1) при послабленні значення збірності або його відсутності у певному випадку в іменника, який зазвичай вважається збірним; 2) при втраті чи послабленні значення рахунку у порядкового числівника, з’являється якісне значення [94, с. 51]: ***перша, друга, третя** косметика*.

Кількісні параметри понять, виражені збірними лексемами, невизначені, тому для кваліфікації кількісних уявлень такого типу, на думку О.К.Безпояско, використовуються допоміжні слова типу: *багато, мало, невеликий, великий* і под.: ***Багато братви** понаприходило сьогодні, – радісно*

вигукнув Стасик; На подвір'ї повно малечі, чабанчуків та чабанят безштанних, повно качат, курчат та кролят (О.Гончар).

Частина збірних іменників, для якої неприйнятний рахунок, не може поєднуватися і з неозначено-кількісними числівниками. Здебільшого це іменники мотивовані, з суфіксами **-ств-, -цтв-, -зтв-**: *селянство, козацтво, учнівство, юнацтво*. Такі іменники можуть, в окремих випадках, сполучатися з іменниками *частина, третина, половина, четвертина* тощо, дробовими числівниками: *1/3 юнацтва, частина козацтва, половина учнівства*.

Речовинно-збірні іменники “формується як продукт взаємодії граматичної категорії числа, смислової основу якого складає кількісність (протиставлення одиничності та множинності), з ідеєю нерахуваності позначуваного” [1, с. 149-150] і для таких іменників “не важлива предметна чи кількісна неозначеність” [Там само]. Саме це зумовлює нездатність реченнєво-збірних іменників поєднуватися з означено-кількісними числівниками. Звичайно, часто можемо почути у мовленні *взяла три полуниці, подай п'ять цибулі, купи два огірків* тощо. Однак в них пропущені слова, які чітко домислюються: *три кілограми полуниць, п'ять пакетів цибулі, два ящики огірків*. Речовинно-збірні іменники, подібно до збірних, сполучаються з неозначено-кількісними числівниками та з дробовими: *3/7 вівса, багато цукру* і под.

О.В.Попова зазначає, що “аналогічні сполучувальні можливості виявляються в іменників із значенням неозначеної множинності” [68, с. 71]: *кількість, частина* і под. *Велика кількість хліба зібрана колективними селянськими спілками*.

Отже, можна зробити висновок, що збірним, речовинно-збірним іменникам властива здатність сполучатися з числівниками та іменниками з неозначено-кількісною семантикою, “які не визначають кількісно залежне слово, а супроводжують його кількісною оцінкою “багато – мало” [68, с. 72].

2.3 Ядро та периферійна зони збірності

ФСК збірності має сітку периферій. У рамках свого мікрополя збірність містить ядро, що складається зі слів, яким властиві такі ознаки: 1) уособлення певної множинності як цілісної, нечленованої сукупності лексем (предметів); 2) наявність числа однини; 3) наявність чи відсутність формальних показників збірності [26]. Всі ці ознаки повинні бути первинними, тобто такими, які репрезентують збірність у цих словах безпосередньо під час знайомства з ними: *зелень, біднота, україністика, професура*.

У нашій праці ми послуговуємося класифікацією, запропонованою І.Р.Домрачевою у дослідженні, присвяченому функціонуванню сукупної семантики в українській мові [26, с. 4]. Периферію ФС мікрополя збірних іменників утворюють лексеми, у яких первинне значення не містить у собі семи збірності. Збірними вони стають унаслідок переосмислення значення, називання одним іменем незбірної лексеми і збірного іменника, напр.: *насіння* – 1. "Зачаток рослини, який складається із зародка та оболонки" – незбірне значення і 2. "Зерна, дрібні плоди рослин, призначені для посіву, посадки і т.ін." – збірна лексема (СУМ, т.V, с.188) або ж *Пірнають і зринають, одриваючи вершки збіжжя* (Н.Доляк «Чорна дошка»).

Це периферія першого рівня. На другому рівні нецентральної частини поля, як свідчать спостереження, перебувають речовинні іменники, які мають форму однини і є нерахованими: *агрус, ожина* і под. Однак варто зазначити, що не всі речовинні лексеми складають периферію категорії збірності, а тільки ті, які означають рослини, ягоди, кущі й у яких загальна назва збігається з назвами компонентів цієї збірності: *смородина* – кущ і *смородина* – ягода з цього куща: І раптом — перед зимою, скеля над містом, всередині міста, згряя птахів над горою, які летять до Африки, Малої Азії, туди, де поля з *шафраном, алое і гібіскусом* між *гігантською шипшиною* недалеко перед довгим Нілом (Тарас Прохасько «НепрОсті»).

Третій ступінь периферії збірних лексем складають іменники, які первинно є нерахованими (*singularia tantum*), проте в узагальнювальному значенні отримують сему "збірності", "внутрішньої рахованості" і займають периферію. Це

– метонімічні лексеми, напр.: *Весь Дніпро вийшов на площі* (мається на увазі люди, кияни, які живуть на той час у Дніпрі, вийшли на площі міста, не одна людина, а тисячі); *Все місто спить, а я не сплю* (всі (сто, дві тисячі осіб) сплять, а я не сплю); *А потім став обдзвонювати весь Київ у найпильнішій справі: самотній чоловік, безпартійний, інтелігентний, високоосвічений, вільно володіє французькою і грабаром[3], фарсі і гуджараті, вік Ісуса Христа, зріст 182 сантиметри, був одружений всього лиш один раз, кажуть, що симпатичний — ось такий славний чоловік за помірну ціну найме однокімнатну квартиру на тривалий термін* (Василь Шкляр «Ключ»).

На четвертому ступені периферійності перебувають лексеми, які отримали сукупне значення внаслідок переосмислення семантики за допомогою порівняння, зіставлення (*білка, ялина*).

Периферія третього ступеня власне сукупних лексем і четвертий рівень збірних іменників, як зазначає І.Р.Домрачева, є спільною зоною для обох ЛГР – сукупності і збірності. Цей рівень нецентральных компонентів збірності виражається за допомогою форми однини, що має неконкретизований характер, узагальнює саме поняття. Такі іменники є досить специфічними, оскільки, позначаючи збірно або сукупно ту чи іншу групу осіб, тварин, предметів, такі форми одночасно вказують і на окремого представника цієї групи. Для прикладу візьмемо таке речення: *Наша домашня качка походить від крякви* – де слово *качка* передає семантику виду домашньої птиці взагалі і як одиниці цього виду (окрема особина): загальне і частина. На користь віднесення лексем типу *риба, качка, туя* (*У всьому світі туя цініться за декоративність*) до спільної периферії двох ФС мікрополів сукупності свідчить і те, що аналізованим іменникам притаманна здатність утворювати й однину, і множину, чого не можна сказати про речовинно-збірні лексеми, метонімічні слова, без привнесення іншої конотації (мова не йде про речовинні іменники, які можуть вживатися у множині, але означають дещо інші поняття, пор.: *Жита ласкаво обіймали її стан*). Ця ознака залучає їх до сукупних імен. До збірних такі лексеми наближає форма однини, у якій вони перебувають у цьому

випадку. Слід зазначити, що певна частина іменників має назву одноосновну з найменуваннями елементів збірності (*туя, смерека, ялина*), а інша – різниться найменуваннями (*Збите у вузол **волосся** на голові, як з'ясувалося, не утворюється від «готування та споживання **риби** у спосіб жидівський», воно не буває «самцем» чи «самицею», і його відстригання не призводить до негайної **смерті*** (Софія Андрухович «Фелікс Австрія»), що дає можливість об'єднати виявлені ознаки й віднести ці лексеми до спільної периферії. Очевидно, тут потрібно говорити про родові відношення. Ті імена, компоненти яких мають назви неоднославні із загальною назвою, що зближує їх з сукупними, означають, як правило, рід (*птаха, тварина, риба, дерево, квітка* та ін.), а наближені до збірних лексем – вид (або підвид): *дерево (туя, ялина, смерека); птах (синиця, соловей)*. Хоча, звичайно, і лексеми *туя, сосна, соловей* можуть далі поділятися на “західна” (*туя*), “кулеподібна” (*туя*), “американський” (*соловей*), що залежить від виду інформації.

До периферії збірності, нагадаємо, входять узагальнено-збірні субстантиви (Див. [26]). Саме вони, у свою чергу, становлять периферійну ланку функційно-семантичного мікрополя збірних імен і є ядерним репрезентантом всього поля сукупності. Розвиток узагальнено-збірного значення в іменниках належить до недостатньо вивчених у мовознавстві явищ. Найчастіше досліджуються власне збірні субстантиви (у літературі такі лексеми покваліфікуються зазвичай як збірні іменники). Узагальнено-збірні іменники при цьому згадуються побіжно, як частина власне збірних імен. Значна частина нових збірних значень незбірних субстантивів зумовлена метонімією. Заміна однієї назви іншою за суміжністю пояснюється реальним зв'язком цих предметів та їх назв. Що стосується іменників із власне збірним значенням, вони у сучасній мові неоднорідні. Дослідниками вони також визначаються по-різному.

В.Таран, зокрема, виділяє такі різновиди „збірних сукупностей” на основі семи „однорідність елементів:

- 1) збірні множинності, для яких уявлення про однорідність спираються на предметно-речову однаковість;
- 2) збірні сукупності, елементи яких об'єднуються як структурні елементи цілого;
- 3) узагальнено-збірні сукупності;
- 4) збірні сукупності, члени яких інтегрують у єдине ціле на основі деякої важливої для цього об'єднання ознаки;
- 5) збірні множинності, як спільності предметів чи осіб, об'єднаних схожістю роду діяльності, положення, функції.

В.В.Таран також говорить про можливі випадки накладання сем збірності й узагальнення, крім того – про випадки, які характеризуються рівновагою сем узагальненості і збірності. При цьому, на думку автора, узагальнено-збірний образ референта можна розглядати як складне поняття [85, с. 12]. Можна погодитися з цією думкою, оскільки одна і та сама лексема у різному контексті може мати різне значення. Наприклад, у реченні *Прокинься, **Києве**, проснись – Допоки ми ще не в ямі...* (О.Доріченко) слово **Київ** має значення „жителі міста», а у реченні *...до нас прибули гості аж з **Києва*** (З часопису) означає населений пункт, столицю України.

Цікавим у такому висвітленні є погляд О.М.Прокопович, яка говорить про лексеми із збірним значенням, залежно від походження, структурних особливостей, а також вживання у мові та поділяє їх на дві групи:

1. Структурно оформлені іменники зі збірним значенням. Ця група об'єднує імена різних семантичних груп, що склалися за допомогою спеціальних суфіксів: -ств-о (*студентство, учительство*), -ія (*інженерія*), -н-я (*комарня*), -в-а (*мишва*) та ін. Такі утворення мовознавець називає маловживаними, а словотвірні моделі непродуктивними.

2. Структурно неформлені субстантиви зі збірним значенням. Цю групу складають іменники однини, різні за своєю семантикою, які у певному контексті, тобто ситуативно, виражають одиничність особливого роду, за словами О.О.Потебні, „образ суцільної множинності» чи „нерозчленовану

сукупність, множинність в одному. При цьому О.М.Прокопович такі утворення називає „формами однини в узагальнено-збірному значенні” [70, с. 29]. Ці форми у сучасній мові продуктивні. Наприклад: ряд співвідносних один з одним утворень *студент* (одн.) – *студент* (узаг.-збір.) – *студентство* (збір.) – *студенти* (множ.).

Вживаються іменники однини в узагальнено-збірному значенні й у публіцистичному мовленні. Часто цей стилістичний прийом використовується у заголовках газети і назвах рубрик, напр.: „Агроном і поле”, „Для чого *людина* навчається?”, „*Читач* пропонує”. Однак у газетах можна спостерігати і стилістично невиправдану заміну множини формою однини, напр.: *Огірок* у цьому році не вродився. Окремі іменники в узагальнено-збірному значенні настільки увійшли у побутове мовлення людей, що в іншому значенні вони вже не вживаються. Таких імен, як ми бачимо, небагато, але про їх існування варто згадати. Напр.: *Ми підтримуємо вітчизняного виробника* (З часопису). Цей сталий вираз завжди вживається саме у такій числовій формі.

Крім того, такі слова, як *читач*, *глядач* в узагальненому значенні набагато частіше вживаються в однині, ніж у множині, оскільки найчастіше особа кожного конкретного читача, глядача тощо не є важливою.

Говорячи про узагальнено-збірні іменники, дуже важливим є встановити, які саме лексеми можуть набувати узагальнено-збірного значення, згрупувати їх за лексичним значенням, оскільки лексичне значення у деяких випадках відіграє визначальну роль.

Спираючись на досвід мовознавців у дослідженні узагальнено-збірних іменників, а також з урахуванням вживання цих іменників у художній літературі і публіцистиці, спробуємо класифікувати узагальнено-збірні субстантиви за семантикою таким чином:

1) сукупність осіб – вживання конкретних назв людей в узагальнено-збірному значенні. Найчастіше при творенні таких назв використовується метонімія. Напр.: *Все зламане жорстокою рукою, Все стоптано важкими*

чобітьми (І.Качуровський). У цьому реченні слово *рукою* за змістом дорівнює формі *руками*. Також часто зустрічається вживання конкретних іменників у значення збірних. Напр.: *Зайшов аж у Австрію, надивився, як люди живуть – куди там братися нашому Іванові* (В.Боднар). Тут Іван – узагальнений образ народу. У цій групі іменників можна виділити кілька різновидів:

— особи, об'єднані за родом занять: *Становище солдата у радянській армії залежало від того, скільки він уже прослужив* (Ю.Андрухович);

— особи, об'єднані за соціальним станом: *Село вимидало* (З часопису). У реченні *...Деякі наші поводири відзначаються ... байдужістю до біди „малого українця”* (З газети) виступає сукупність осіб, об'єднаних саме за соціальною ознакою, що виражене означенням малого;

— особи, яких пов'язує спільне місце проживання чи знаходження у момент мовлення: *Її проводжав увесь хутір Кашулівка – семеро осіб дідів і бабів древнього віку* (О.Міщенко). У цьому контексті міститься вказівка на те, що *хутір Кашулівка* – це сукупність людей, які живуть на хуторі – (*семеро дідів і бабів...*).

Також у реченні *Майдан не спить* (А.Пашко) – йдеться про людей, які знаходяться на майдані у момент мовлення;

— особи, що мають спільну національність, напр.: *Не буде українець забезпечений українською книжкою, українським кіно- і телеекраном...* (З газети);

— особи, об'єднані за гендерною ознакою, напр.: *Я завжди думав, мадам Командо, що жінка – це людська істота, яка лише вбирається, теревенить...* (М.Меднікова).

Цілком зрозуміло, що збірні іменники у формі однини виражають нерозчленовану сукупність однакових або однорідних предметів, істот, що сприймаються як одне ціле. Збірність характеризується як семантико-словотвірна категорія, що знаходить вираження за допомогою словотворчих формантів – суфіксів і цим відрізняється від сукупності, яка виражається

лексично. Іменники, що позначають сукупність однорідного складу істот (“колективність”) та предметів, виражають цю семантику лексично, але так само формою своєрідної однини, яка передбачає і форму множини зі значенням обчислюваності сукупних об’єднань, суцільних площ тощо (*народ – народи, армія – дві армії, стадо – усі стада, ватага – кілька ватаг, ліс – ліси України*). Тобто форма числа однини таких іменників виражає неозначену множинність, вимірювану одиницею сукупності кого-, чого-небудь (*табун, натовп, косяк, рій, діброва*), яка (одиниця сукупності) може визначатися кількісно означено або неозначено, і відповідно іменник утворює парні форми числа однини та множини.

Збірні іменники реалізують неподільну множинність як цілісність предметного ряду, тобто індивідуального у множинній сукупності (*козацтво – багато, усі, хто належить до цієї суспільно-соціальної групи; дубняк – ліс, територія, де ростуть дуби; секретаріат – відділ установи з певної кількості, що веде поточну роботу, або сукупність працівників такого відділу*). Словотворчі суфікси модифікують значення назв осіб, виражаючи збірність як неозначену кількість у нерозкладній єдності. Особливістю таких субстантивів є: 1) належність до безпарних форм – сингулятивів; 2) неможливість поєднання з кількісними числівниками; 3) наявність конотативних оцінних значень; 4) стильова обмеженість переважно розмовним і художнім мовленням та 5) співвіднесеність з назвами одиничних предметів на основі опозиції “нерозчленована сукупна множинність – один представник (примірник, предмет), виділений із сукупної цілісності. За семантико-словотвірними ознаками виділяється чотири групи іменників: 1) назви сукупної множинності осіб; 2) назви сукупної множинності інших істот (тварин, птахів, комах тощо); 3) назви сукупної множинності об’єктів рослинного світу; 4) назви сукупної множинності інших предметів.

Речовинно-збірні субстантиви належать до другого рівня периферії ФС мікрополя збірності і складають частину матеріально-речовинних іменників. Речовинні імена, яким притаманна тільки множина і сема сукупності,

описуватимуться під час аналізу множинних іменників. До матеріально-речовинних іменників, маркованих сукупною семантикою, належать: 1) назви виробів з таких металів, як залізо, срібло, сталь, латунь, бронза тощо. Наприклад: *срібло* – 2. “Речі з благородного металу сірувато-білого кольору, пластичного і ковкого” – *В саду бряжчав кришталі і **срібло**. Чувся гомін* (А.Головко); 3. “Гроші з цього металу, монети” (СУМ, т. IX, с.619) – *У кишені знайшов [Михайло Михайлович] дрібне **срібло*** (Л.Смілянський); 2) назви сукупності квіток, плодів рослин, овочів: *бузок, бузина, шипшина, малина, агрус, смородина, морква, цибуля* тощо. Наприклад: *Дівчина.. зварила кисіль з **бузини** та яблук* (О.Донченко); *Марійка побачила маленького хлопчика з таким великим букетом **бузку**, що за ним майже ховалось його обличчя* (О.Донченко); *І ласощі все тільки їли, сластьони, коржики, стовпці,.. **Часник, рогіз, паслін, кислиці, Козельці, терн, глід, полуниці*** (І.Котляревський); 3) назви одягу з певної тканини (шовк, вельвет) – *Вона дуже рідко носила **вельвет**, вибирала, як правило, шовкові чи шерстяні речі*; 4) назви деревини з дерева (дуб, сосна) – *Мені привезли **дуб** на хату; Та хай **сосни** в посадці наламають!* – гукнула котрась [з дівчат] (А.Головко).

Такі назви формуються засобами метонімії, оскільки спрацьовує механізм: рослина – плід (плоди) цієї рослини, рослина – квітка (квітки) цієї рослини; матеріал – виріб (вироби) з цього матеріалу; тканина – одяг з цієї тканини; дерево – деревина з цього дерева [84, с. 148]. Оскільки сукупне значення таких лексем виявлятиметься здебільшого в контексті, можна передбачити участь матеріально-речовинно-збірних іменників у репрезентуванні синтаксичного рівня одночасно з лексичним. Лексичне значення речовинно-збірних іменників можна уявити собі як сполуку конкретного речовинного значення з додатковим значенням неподільної цілісності.

РОЗДІЛ 3

МІЖРІВНЕВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБІРНИХ ІМЕННИКІВ

3.1 Співвідношення між збірними і власне сукупними іменниками

Необхідно з'ясувати, у чому ж полягає відмінність між іменниками збірності та сукупності, оскільки категорія збірності тісно взаємодіє з іншими категоріями і з сукупністю зокрема. Зацікавлення у виявленні спільного та відмінного між збірністю та сукупністю викликає ще й те, що окремі дослідники не можуть однозначно детермінувати диференційні ознаки збірних іменників. Граматична категорія числа з двочленим протиставленням грамом реалізує потребу вираження кількісних відношень предметів і явищ об'єктивної дійсності як властивості оточуючої матерії [Безпояско, 1991, 134]. І не випадковим є твердження, що кожен ряд граматичних одиниць характеризується специфічною єдністю змісту і форми з індивідним ступенем абстракції множинності, пор.: розчленована сукупна множинність (*ватага, юрма*), проста множинність (*стіл – столи*); нерозчленована сукупна множинність (*татарва, професура*) [6, с. 135]. Слова на позначення сукупної множинності належать до ЛСГ збірних іменників, а лексеми із розчленованою сукупною множинністю відносяться до власне сукупних імен [26]. Слід зазначити, що у роботі подається порівняльний аналіз слів із семою “об'єднання” однієї частини мови – іменника, оскільки саме тут спостерігається неадекватне розуміння таких понять, як збірні імена та власне сукупні імена. На сьогоднішній день у різних лінгвістичних працях немає єдності у віднесенні тих чи інших іменників до категорії збірності. Для з'ясування цієї проблеми необхідно зрозуміти, якими засобами оперує сама мова для вираження ідеї об'єднання, які існують диференційні ознаки залучення лексем до збірних іменників та власне сукупних лексем. Нашим першочерговим завданням є вироблення диференціації щодо класифікації дистрибуцій.

З цією метою слід проаналізувати наявні в лінгвістиці підходи до розв'язання проблеми щодо розмежування збірних, власне сукупних іменників. Свої міркування ми будемо підтверджувати науковими розвідками відомих лінгвістів. Для з'ясування проблеми розглянемо низку слів з прогнозованою семою єдності: *студентство, адвокатура, ряд, ватага*. Кожне з цих слів “містить ідею “множинність як ціле” [78, с. 146-152], якій властиве семантичне навантаження. І *студентство*, і *адвокатура* належать до т.зв. збірних іменників, що означають “більше ніж один”; “недискретна єдність”. Збірність, на думку З.К.Ахметжанової, – нерозчленоване позначення сукупності однакових чи схожих предметів, які є єдиним цілим (*колектив, маса*). Звідси очевидно, що авторка зараховує виділені нами в окремий розряд сукупні імена до збірних, ніяк не вирізняючи їх з-поміж останніх. Така думка не нова. Так, Е.В.Алексеева зазначає, що “до лексико-семантичної категорії сукупності входять як іменники з повнотою форм числа (*календар*), так і іменники тільки числа однини (*старостат*)”. О.М.Гвоздєв, зокрема, включає до категорії збірності не тільки слова типу *стрілецьтво, зелень*, але й лексеми *дивізія, група*, наголошуючи, що ці імена є збірними через те, що “вони все ж таки позначають об'єднання осіб, тварин, предметів як щось цілісне”. Одночасно низка дослідників (І.Е.Єселевич, О.О.Шахматов) відносить сукупні імена до збірних, виділяючи їх в особливу групу, яка позначає об'єднання, що виступають як одиниці, які допускають рахунок – *багато зграй*, що не зв'язані з конкретною єдністю основ (чи кореня) – *трупа – актори*, які поєднуються із позначенням неозначеної та означеної кількості – *декілька полків, три отари* [26]. Н.Д.Черкес у своєму дослідженні “Категорія збірності в українських говорах Карпатського регіону” констатує, що, оскільки значення збірності охоплює семи сукупності та множинності, множинні та групові (сукупні – авт.) іменники не повинні опинятися за межами цієї лексико-граматичної категорії. Дослідниця вважає, що “семантичний обсяг групових іменників не обмежується значенням сукупної множинності. Для них характерне одночасне поєднання сем сукупності й окремоті, що й робить можливим вживання їх в однині та

множині”. Висловлюється думка, що здатність цих іменників утворювати форму множини не суперечить вираженню у традиційному збірному значенні сукупної множинності формою однини, оскільки множина групових іменників означає не збірність, не розчленовану множинність одиничних об’єктів, а дистрибутивну множинність сукупних одиниць (*полки, стада*) [93, с. 18]. Отже, Н.Д.Черкес, услід за О.М.Гвоздєвим, І.Е.Єселевич, О.О.Шахматовим, відносить сукупні імена до групових (або лексичних) збірних, констатує, що це імена, які можуть утворювати форми однини і множини, піддаються лічбі й в однині виражають значення множинності, сукупності та розчленованої одиничності.

Залучення до розряду збірних іменників типу *табун, полк, комісія* та ін. Л.М.Топчій пояснює “давніми способами чуттєвого усвідомлення будь-якої множинності як сукупної, що збереглося в значенні окремих слів такого типу на лексичному рівні. Лексично виражене значення збірності (давніша форма) не мало корелятивних гомогенних форм однини та множини” [92, с. 57]. При цьому “вживаючись у формі множини, іменники з лексичним вираженням збірності втрачають чи якимось чином затемнюють характер збірного значення” [92, с. 57]. Тобто власне сукупні іменники у множині виражають вже дистрибутивну множинність.

Водночас існує протилежна думка щодо визначення лексем на позначення сукупності, а саме виділення категорії сукупності як окремої категорії. Зокрема Г.І.Миськевич доводить, що поняття сукупності, що позначається збірним іменником, є абстрактне поняття, яке існує лише у свідомості мовців, – це уявлення мовця про якусь множинність предметів як про єдине поняття. Абстраговане уявлення про певну кількість однорідних предметів як про сукупність і є лексичним значенням збірних імен. Предметним значенням збірних іменників слід вважати позначення певної множинності однорідних, але самостійних предметів [57, с. 8]. Не випадковим є твердження, що саме абстрактність позначуваного поняття є основною ознакою, яка принципово відрізняє лексичне значення, що виявляється в інших розрядах іменників. Дослідниця вказує, що в групах слів з морфологічно невираженою

семантикою збірності у лексичному значенні відображається не абстрактне поняття, а наявне реально об'єднання чи якесь реальне згуртування названих об'єктів [57, с. 9].

Звідси можна зробити висновок, що поняття сукупності, позначуваної збірним іменником, об'єднує в собі однорідні предмети: *мишва* – “сукупність мишей”. На думку І.Г.Матвіяса, з погляду лексичного значення збірність полягає в тому, що відповідні іменники нерозчленовано виражають сукупність однакових або подібних предметів чи істот, що сприймається як одне ціле [55, с. 58]. До граматичних ознак збірності відносимо відповідні типи словотвору й особливості відмінювання та зв'язків з числівниками. Мовознавець не зараховує до збірних слова типу *народ*, *армія*, *полк*, оскільки вони не характеризуються специфічними словотворчими показниками, мають форму множини – *народи*, *армії*, *полки*, можуть сполучатися з кількісними числівниками – *три армії*, *шість полків*, *два народи*. Але водночас зауважується, що при врахуванні тільки лексичного значення, “відносити названі іменники до збірних є всі підстави, адже вони “виражають сукупність реалій, що мисляться як одне ціле” [55, с. 61].

На наш погляд, до власне сукупних іменників як до окремого ЛГР необхідно застосувати комплексний аналіз, враховуючи і лексичне значення, і граматичне. Сукупні імена позначають певну одиницю, відокремлену, виділену частину чогось. Деякі з них мають ширше значення і поєднуються з різними словами: *юрба хлопців*, *клас дівчаток*. Слова, яким притаманне вужче значення, можуть поєднуватися або з обмеженою кількістю слів, або тільки з одним: *згряя птахів*, *стадо баранів*. Існує також ряд слів, що позначає певну кількісну одиницю: *рота*, *клас*, *гарнітур*, *сервіз*. На відміну від сукупних імен, як стверджує Н.І.Маєвська, збірні іменники не мають значення “частини”. Коли нам необхідно виділити частини із загального, ми робимо це за допомогою контексту: *Дітвора*, *що грається на майданчику*; *Ота дітвора*.

Іменники із семою сукупності позначають одиницю, виділену частину чогось. Тобто, якщо множина і збірні іменники позначають об'єднання необмеженої кількості об'єктів, мається на увазі, що охоплюються всі без винятку об'єкти, напр.: *дітвора* – *діти*, *дитина*, то імена сукупностей позначають певну “окресленість”, виділення з усієї необмеженої кількості об'єктів якоїсь її частини, напр.: *експедиція* – “група, загін людей, що здійснюють подорож, поїздку, відрядження із спеціальною метою, спеціальним завданням”.

Легко зауважити, що форми збірності пов'язані спільністю кореня з конкретними іменами. Іншими словами, кожен член збірності обов'язково названий іменем, що є одноосновне з іменем збірності: *квасолиння* – *квасолі* – *квасоля*, *комарня* – *комарі* – *комар*, *земляцтво* – *земляки* – *земляк*. Простежимо це явище з-поміж сукупних імен: *комісія* – “група осіб, якій доручено розв'язувати певні питання – голова комісії, заступник голови комісії, члени комісії”. Кожен член сукупності має іншу основу, корінь, ніж загальне сукупне ім'я.

Своєрідною є думка М.К.Дем'яненка, який зазначає, що оскільки збірні іменники в однині виражають поняття не однієї особи чи предмета, а багатьох, постільки вони виявляються співвідносними з формами множини слів, які позначають відповідні особи і предмети (*козацтво* – *козаки*). Вираженню поняття множинності у збірних іменників притаманний особливий характер. Категорія збірності нерозривно зв'язана з категорією одиничності. Тому той чи інший іменник є збірним постільки, поскільки з ним є відповідне однокореневе утворення, що позначає одиничний предмет чи особу.

Слід звернути увагу на концепцію сукупності О.А.Колесникова, який вважає, що не слід відносити до форм збірності іменники типу *згряя*, *полк*, *вантаж* [44, с. 56]. Мовознавець пояснює розбіжності серед лінгвістів щодо збірних і сукупних імен змішуванням фактів мови з фактами дійсності. Аналізуючи факти збірності, необхідно враховувати, що в літературі, присвяченій цьому питанню, іноді розмежовуються однорідні та неоднорідні

збірні імена. Однорідні (*звірина*) трактуються як утворення від того самого кореня, що й індивідуальний іменник (пор.: *звір*), причому відзначається близькість їх за значенням формам множини останніх (пор.: *звір* – *звірина*). Щодо неоднорідних збірних іменників типу *юрба*, *полк* відзначають, що вони не пов'язані етимологічно з якимсь одним індивідуальним іменем, незіставним з формою числа множини якогось одного слова, оскільки, виражаючи множину лексично, «об'єднують у своєму значенні декілька різних слів» [44, с. 56].

Збірні іменники характеризуються формальними показниками збірності: *козацтво*, *молодняк*, *татарва*. Значення «єдності» у сукупних іменах формально не реалізується, на що вказують слова типу: *загін*, *купа*, *жменя*. Виникає проблема: з-поміж збірних іменників виділяється група імен з немотивованою збірністю з непохідною основою або з похідною основою з додаванням афіксів незбірного значення (*одяг*, *посуд*, *молодь*, *зелень*). Тоді реальним стає той факт, що для класифікації збірних іменників такий критерій розрізнення, як наявність формальних показників збірності (суфіксів), не є обов'язковий. Незважаючи на це, сукупні імена (які не допускають у своїй структурі таких ознак) не можуть якимось чином належати до збірних. Для таких явищ спрацьовує інший критерій, такий, як наявність повної парадигми числових форм: однини і множини: *колектив* – *колективи*, *легіон* – *легіони*, пор.: *ганчір'я*, *апаратура*, *земицина*, *солдатня*.

Збірні лексеми з послідовною репрезентацією грамем однини, що підтверджується їх несполучуваністю з кількісними числівниками, не реалізують ідею рахунку, оскільки предметність як складовий компонент однорідної сукупності не вицленюється з ряду подібних, а сприймається як єдине ціле. Серед іменників нерозчленованої сукупної множинності є групи слів, які все ж таки допускають кількісні виміри, але дещо невизначено, опосередковано і не так яскраво виражено, як у сукупних імен: *багато козацтва*, *мало паруботи*.

«Реалізуючи функцію розчленованої сукупності, іменники з грамемою множини відтворюють семантично однозначні величини, що зближує їх з

назвами конкретної предметності і створює умови для сполучення з кількісними числівниками» [6, с. 145]. Об'єднує ці слова (із семою розчленованої сукупності) із збірними те, що вони позначають сукупність осіб (істот) і тварин. Слова типу *одяг, взуття* характеризуються значенням збірності, вираженим граматично. Вони належать до збірних іменників. “Слова ж типу *згряя, загін* мають лексичне значення збірності, не виражене граматично. Їх можна назвати іменниками із збірним значенням (але тільки не збірними іменниками)” [53, с. 95]. Противники цього погляду все ж зазначають, що значення сукупності у таких автосемантичних збірних (їх ще так називає О.В.Гулига) позбавлене відтінку узагальнення, проте виражене значно сильніше, ніж у збірних [93, с.18]. Зустрічається і трактування сукупних імен, як “сукупних понять, названих збірними” [6, с. 144].

Все це свідчить, що існує декілька диференційних ознак (критеріїв) щодо виділення сукупних та збірних імен:

- 1) змінність / незмінність за числами;
- 2) спроможність / неспроможність поєднуватися з кількісними числівниками, підтримувати ідею рахунку;
- 3) наявність / відсутність формальних показників категорій;
- 4) наявність семи дискретної / недискретної сукупності;
- 5) наявність одноосновних (однокореневих) / неодноосновних (неоднокореневих) імен з іменем збірності / сукупності.

3.2 Лексичний рівень функціонування збірних субстантивів

Більшість збірних лексем репрезентують словотвірний рівень сукупності. Однак, крім суфіксальних збірних іменників, у сучасній українській мові є лексичні збірні імена, які у своєму значенні містять сему сукупності. Такі слова об'єднуються у ЛСГ зі значенням сукупності [26].

1. До ЛСГ на позначення сукупності осіб, занесення їх у списки, каталоги тощо належать: *персонал*, *прислуга* (2, 3), *рать* (1), *служба* (6), *влада* (2), *дім* (3), *молодь*, *захист* (5), *каре*, *конклав*, *облога* (2), *каліч* тощо. Наприклад: *влада* – 2. “Керівні державні органи, уряд” // “особи, що мають урядові повноваження” (СУМ, т.I, с.701): *Здєся дєвкї плясать будут», — тупотїв ногами по святому місці пропитий чолов’яга-комунїст, якого радянська влада відрядила «окультурювати» українське село* (Наталя Доляк «Чорна дошка»); *рать* – 1. “У Київській Русі, а пізніше у Російській державі до XVIII ст. – назва війська, збройного загону” – [Ярослав:] *Що ж бій, так бій! Скликати зараз рать!* (І.Кочерга) // урочиста назва сучасного війська, збройного загону (СУМ, т.VIII, с.455) – *Зійшлась з околиць партизанська рать Нетлінну здобули в боях священних славу...* (М.Рильський); *персонал* – “особовий склад, колектив працівників якої-небудь установи, підприємства тощо” // “група робітників установи, підприємства, що працюють в одному відділі, на одній ділянці роботи або виконують ті самі функції, мають той самий фах” (СУМ, т.VI, с.331) – *Медичний персонал; Він просив увесь готелевий персонал.. таїти кілька день його приїзд* (І.Франко).

2. ЛСГ назв сукупностей осіб, які характеризуються негідною поведінкою: *наволоч*, *негідь*² (2) і под., пор.: *наволоч* – “підлі, нікчемні люди, шкідливі для суспільства; набрид” (СУМ, т.V, с.39) – *Там же збирається всякий народ, усяка наволоч* (І.Нечуй-Левицький); *негідь*² – 2. “Люди, наділені негативними моральними якостями” (СУМ, т.V, с.277) – *Вибухни, на нещастя, війна – і така негідь [прогульники] може завдати величезної шкоди!* (Є.Кротевич).

3. ЛСГ назв “сукупностей складових людського організму, характеру, процесів, що відбуваються у ньому, а також волосяного покриву”: *симбіоз* (1), *гігієна* (1//), *манікюр* (//), *волосінь* (2), *природа* (2), *нутро* (1), *вісна* тощо. Наприклад: *гігієна* – 1. // “сукупність практичних заходів, що забезпечують збереження здоров’я; санітарія” (СУМ, т.II, с.64) – *Славні людиці! Тільки могли б більше гігієну хат признавати* (Леся Українка); *вісна* – 2. розм. “Шрами на шкірі від цієї хвороби або на місці запобіжних щеплень” (СУМ, т.I, с.684) –

Обличчя покрите **вісною**; манікюр – // “нігті (чищені та поліровані – на руках)” (СУМ, т.IV, с.621) – *Я ніколи його не бачив, я уявляю напomadжений чуб, акуратненький проділ, манікюр* (О.Донченко).

4. До ЛСГ назв сукупності великої кількості чогось входить іменник *затовареність* – “скупчення, нагромадження великої кількості якогось товару” (СУМ, т.III, с.354).

5. Іменники *оболонь, богара, ойкумена* входять до ЛСГ назв держав, територій, земель, природних лук тощо: *богара* – 1. “У Середній Азії неполивні землі, придатні для використання під посів без зрошування” (СУМ, т.I, с.208) – *Я бачив багато богар у Середній Азії; ойкумена* – “сукупність заселених людиною частин земної кулі” (СУМ, т.V, с.659) – *Простіть мені, люди-брати ойкумени, Що я не пізнала себе до сих пір* (О.Гергель).

6. ЛСГ назв сукупності тварин, риб, комах: *погань* (2), *покруч* (1), *скот*, *вилов* (2), *мошка*, *нектон*, *пліть*². Наприклад: *пліть*² – збірн. до *плітка*² (“невелика прісноводна риба родини корошових”) (СУМ, т.VI, с.587) – *Я був малий і рідко докидав Своє слівце про очерет, про став, Про хитру пліть, про ненаситну щуку* (М.Рильський); *скот* – збірн. – “Четвероногі свійські сільськогосподарські тварини” (СУМ, т.IX, с.306) – *Хай скот заходить до стайні*.

7. ЛСГ назв сукупностей рослин, плодів, злаків: *богара* – 2. “Посіви на неполивних землях у Середній Азії” (СУМ, т.I, с.208) – *Селяни скрізь сіяли богари; розсада* – “молоді рослини, які спочатку вирощують у парниках, теплицях..., а потім пересаджують у відкритий ґрунт” (СУМ, т.VIII, с.799 – 800) – *Горпинина ланка вже висаджувала розсаду на ділянку* (О.Десняк); *зелень* – 2. “Деякі, переважно зелені овочі і трави, що вживаються як їжа або приправа до страв” (СУМ, т.III, с.555) – *Але якщо сірий був усюди однаковим, то зелень мала багато відтінків* (Тарас Прохасько «НепрОсті»); *солома* – 1. “Сухі світло-жовті стебла злакових рослин, що залишаються після обмолоту і які використовують як корм скотині, паливо, а також для покриття будівель і

т.ін.” (СУМ, т.IX, с.448) – *Увійшла господарка, принесла **соломи** й почала слати нам постіль* (Ірена Карпа «50 хвилин трави»); // “сухі стебла бобових рослин, рідше – кукурудзи і т.ін.”; 2. “Стебла злакових рослин на корені” – *Може, вам, тату, допомогти чим-небудь? Дров привезти на зиму чи **соломи** корові на підстилку?* (Г.Тютюнник); *Ворон, який міг заснути й на снігу, якось не подумав, що вона може змерзнути на простеленій на **соломі** бекеші* (В.Шкляр «Чорний ворон»);

Окрім наведених лексем, до складу зазначеної ЛСГ входять: *гичка, сортимент (1), волоть, прозелень, потолоч (1), в'язіль.*

8. ЛСГ назв сукупностей предметів, різного роду споруд, оснащень: *посуд (1), паркет (1), реманент (1, 2), севр, сортамент (1), зброя (1), добро (3), дранка, пріль (2), дрань, нечисть, лом² (1), майно* тощо. *Крам* – “предмет торгівлі (звичайно фабричного виробництва); товар” (СУМ, т.IV, с.322) – *Голосно пропонують свій барвистий **крам** молоді квіткарки* (М.Чабанівський); *нечисть* – 1. “Бруд, сміття, покидьки і т.ін.” (СУМ, т.V, с.404) – *Збираються чабани..., по черзі спускаються у вогку колодязну глибіню, щоб вибирати звідти різну **нечисть**, мул, залізаччя...* (О.Гончар); *майно* – 3. “Сукупність, належність кому-небудь речей, предметів, цінностей; добро” (СУМ, т.III, с.323) – *Взимку я на ньому майже не їздив, зате це була непогана схованка для всенького мого **майна*** (Василь Шкляр «Ключ»); *зброя* – 1. “Знаряддя для нападу або оборони” (СУМ, т.III, с.452) – *Перечистили зброю, перелатали **одяг**, порозказували один одному все, що знали* (Василь Шкляр «Чорний ворон»); *реманент* – 1. с.г. “Сукупність предметів, необхідних для якої-небудь галузі діяльності; інвентар”; 2. рідко – “список якого-небудь майна” (СУМ, т.VIII, с.500) – *Був у нього **реманент**: два плуги, три борони, малесенька віялочка* (Дара Корній «Тому, що ти є»).

9. ЛСГ назв сукупностей корисних копалин, їх решток, відходів, підводних, надводних та небесних природних скупчень: *зодіак* – “сукупність розміщених уздовж екліптики дванадцять сузір’їв, через які пролягає річний шлях видимого руху Сонця” (СУМ, т.III, с.677) – *Дванадцять сузір’їв, через які*

проходить екліптика, утворюють пояс **зодіака** і називаються зодіакальними (Астрономія); **вугіль** – 1. збірн., дорівнює **вугілля** (СУМ, т.І, с.779) – *Я пам'ятаю, у забої рубали **вугіль** шахтарі* (В.Сосюра); **згар** – 2. “Залишки перегорілого кам'яного вугілля, коксу, що використовується в будівництві шосейних доріг, для засипання чого-небудь” (СУМ, т.ІІІ, с.509) – *Було, із кузень понад яр, На гостру жужелицю – **згар**, Що розкотилась по землі, Спочити вийдуть ковалі* (М. Шпак).

10. ЛСГ збірних безафіксних іменників-назв сукупностей дерев, гілок тощо: **зелень** – 1. “Зелені дерева, кущі, трави і т.ін.” (СУМ, т.ІІІ, с.555) – *Сонце і повітря лоскочуть щоки, а **зелень** ялинових гілок виглядає з-під снігу* (Лариса Денисенко «Корпорація ідіотів»); // “зелене листя” ; **проріст** – 2. “Молоді пагони, пущені пророслим насінням рослин” (СУМ, т.ІІІІ, с.271) – *Ще синій ліс не взеленів, але квіток **проріст** уже підняв і розрізняє торішній злеглий лист* (П.Тичина); **суш** – “сухі дерева, гілки; сушняк” (СУМ, т.ІХ, с.873) – *Це не садок, а сама **суш*** (З часопису); **глуш** – 1. “Зарослий ліс або сад” (СУМ, т.ІІ, с.90) – *У **глуш** залазила [дівчинка] густу, грибочки там знаходила...* (Н.Забіла); **лоза** – “зрізані стебла деяких кущових порід верби як матеріал для деяких виробів” (СУМ, т.ІV, с.541) – *Для плетіння кошиків дід Василь брав **лозу***. До ряду аналізованих лексем можна віднести ще: **поросль** (1), **покров** (2), **посуш** тощо.

11. ЛСГ назв одягу, його компонентів, тканин: **мотлох** – 1. “Старі речі домашнього вжитку, одяг, ганчір'я тощо” (СУМ, т.ІV, с.811) – *Ворожі трупи, покручені, пошматовані на **мотлох**, лежали по всьому узгір'ю* (О.Гончар); **одяг** – “сукупність предметів, виробів (із тканини, хутра, шкіри), якими покривають тіло” (СУМ, т.V, с.645) – *Гетьман був у простому **одязі** – у світло-синьому каптані, оксамитових штанях і жовтих чоботях* (Василь Шкляр «Чорний ворон»), а також *Перечистили зброю, перелатали **одяг**, порозказували один одному все, що знали. Мені все здавалося, що мої "сонячні рукавички" вирізняються з будь-якого, хоч як старанно дібраного **гардеробу*** (Оксана Забужко «Тут могла б бути ваша реклама»).

12. Лексеми *скарб* (1, 5), *здача* (3), *куш*¹, *валюта* входять до ЛСГ грошових знаків: *куш*¹ – “певна сума грошей як винагорода за що-небудь” (СУМ, т.IV, 424) – *Добрий куш зірвав*; *валюта* – // збірн. (СУМ, т.I, с.286) – *Рафат організував моїм партійцям коридор у заблоковану Чечню і треба було перевезти тим коридором чималу суму валюти* (Василь Шкляр «Ключ»).

13. До ЛСГ на позначення сукупності дрібних та найдрібніших частинок належать: *потерт* – “подрібнені тертям часточки чого-небудь” (СУМ, т.VII, с.406); *дим* – 1. “Суміш дрібних твердих частинок (сажі, попелу) і газоподібних продуктів, які виділяються в повітрі при згорянні чого-небудь” (СУМ, т.II, с.277). До цього ряду також належать *наморозь*, *порох*¹ (1), *прах* (1), *тилок* (1), *підзол*², *осад* (1) тощо.

14. Назви сукупностей літературних творів, літературознавчих термінів, преси (пор. ЛСГ у сукупних іменників): *поезія* – 2. “Твори, написані віршами, ритмізованою мовою; протилежне проза” // “сукупність віршованих творів якого-небудь народу, епохи, суспільної групи” (СУМ, т.VI, с.764) – *Поезія любить не всіх, Поезія не всім дається, Хоч кожен, хто вимучить вірш, Можливо, поетом назветься* (Г.Чубач); *проза* – 2. “Літературний твір або сукупність творів, написаних невіршованою мовою, протилежне поезія” (СУМ, т.VIII, с.181) – *Іржі жив прозово. Прозовість була його сутністю, а прозу він вважав ознакою живості* (Тарас Прохасько «Лексикон таємних знань»); *дактиль* – поет. “Трискладова стопа” (СУМ, т.II, с.206) – *Він [П.Грабовський] вживає різні віршові розміри: ямб, хорей, дактиль, амфібрахій та ін.* (Іст. укр. літ.). До цих лексем можна додати ще *ямб, хорей, анапест, амфібрахій, гекзаметр, катехізис* тощо.

15. ЛСГ назв сукупностей звукових знаків, звуків: *сміх, галас* (1), *дисонанс* (1), *гам*¹, *журкіт, консонанс* (1), *мова* (2), *голос, лад*, пор.: *мова* – 2. “Сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об’єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок” (СУМ, т.IV, с.768) – *Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це*

його **мова** (Панас Мирний); *гам*¹ – “безладне звучання багатьох голосів; крик, галас” (СУМ, т.ІІ, с.24) – *Гармидер, галас, гам у гаї* (Т.Шевченко); *Треба чути голос. Голос живий і голос оживлює. Голос сильніший від образу* (Тарас Прохасько «НепрОсті»); *Може, тому, що багато хлопів полягло під час війни та за роки громадянського опору, багатьох посадили до холодних вагонів та відвезли по крицевій дорозі в північному напрямку, багатьох пустили в розхід за небажання підкорюватись новому ладу* (Наталя Доляк «Чорна дошка»).

16. ЛСГ назв сплавів (з’єднань) металів, хімічних елементів. Сюди входить порівняно невелика кількість збірних іменників: *нікелін* – 2. “Сплав міді та нікелю з незначною домішкою марганцю, заліза й цинку” (СУМ, т.V, с.422) – *Нікелін.. відзначається досить великим опором і мало змінюється при підвищенні температури* (Заг. хімія); *силумін* – “сплав алюмінію з кремнієм, що добре протистоїть діянню кислот, стійкий проти корозії й застосовується в машинобудуванні та хімічній промисловості” (СУМ, т.IX, с.172) – *Виробництво силуміну електротермічним способом; гарт*² – “сплав свинцю, олова та сурми, з якого виливають друкарський шрифт” (СУМ, т.ІІ, с.35) – *Сплав, що складається з сурми і свинцю, до яких додано трохи олова, називається друкарським металом, або гартом* (Заг. хімія).

17. Однією з відомих ЛСГ збірних іменників є група назв сукупностей харчових продуктів, їх складових частин, а також кормів: *карамель, ірис, лівер*², *затір, мішанка* (1, 2), *здоба*. Наприклад: *карамель* – “сорт твердих цукерок, які виготовляють із цукру та патоки із додаванням ароматичних і фарбувальних речовин” (СУМ, т.IV, с.100) – *Донецька карамель представлена на ярмарці багатьма сортами: “Шафран”, “Цитрусові”, “Барбарис” тощо; жом* – “відходи цукрового виробництва, що є цінним кормом для худоби” (СУМ, т.ІІ, с.543) – *Вулицею проходять доярки з економії, обдерті, пропахлі прокислим жомом і потом скотини* (М.Стельмах); *здоба* – “вироби із здобного тіста” (СУМ, т.ІІІ, с.542) – *На Великдень ніп приносив дідові шматок паски, і той, припадаючи губами до*

пухкого м'якуша, внюхувався в аромат здоби, а тоді вже по крихті їв (Наталя Доляк «Чорна дошка»).

18. ЛСГ назв ниток, пряжі: *муліне* – “сукані бавовняні або віскозні шпательні кольорові нитки для вишивання” (СУМ, т.IV, с.825) – Бабуся навчила нас купувати справжні нитки для вишивання – *муліне*; *вовна* – 3. “Пряжа, нитки з настриженого або начесаного з тварин волосяного покриву” (СУМ, т.I, с.712) – *На столі кошик із нитками, з клубочками вовни* (Василь Шкляр «Ключ»).

19. До ЛСГ назв фарб, органічних та неорганічних речовин належить небагато іменників: *грим*¹, *гній*¹ (2) тощо. *Гній*¹ – 2. с.г. “Суміш посліду або кізяка з підстилкою, що використовується як місцеве органічне добриво” (СУМ, т.II, с.96) – *На великому розпутті, куди завжди звозили гній, стояла одним одна хатка* (Панас Мирний); *грим*¹ – 1. спец. “Фарби та наклейки, що використовуються для надання обличчю актора відповідного вигляду” (СУМ, т.II, с.167) – *Холодов сів перед зеркалом, щоб покласти грим* (Л.Дмитерко).

20. ЛСГ назв днів, місяців, років теж належить до лексичних засобів збірності. Наприклад: *запуст*² – заст. “Останні дні напередодні великого посту, коли віруючим дозволяється споживати скоромне” (СУМ, т.III, с.284) – *Латин прибрався, мов на запуст* (І.Котляревський); *півстоліття* – “проміжок часу в п'ятдесят років; половина століття” (СУМ, т.VI, с.388).

21. ЛСГ назв сукупностей знань, методів навчання, установ: *письмо* (7), *освіта* (1, 3), *муштра* (1 //), *досвід* (1), *виучка* (2). Наприклад: *досвід* – 1. “Сукупність знань, умінь, які здобуваються в житті, на практиці” (СУМ, т.II, с.382) – *Юлдаш, незважаючи на свої малі роки, був уже пастух з досвідом* (О.Донченко); *освіта* – 1. “Сукупність знань, здобутих у процесі навчання”; 3. // “система навчальних заходів” // “система закладів і установ” (СУМ, т.V, с.755) – *Крім секретарства, я завідував відділом мистецтва..., брав участь в роботі організаційного комітету працівників освіти* (О.Довженко); *письмо* – 7. “Засоби створення малюнка в живописі” (СУМ,

т.VI, с.366) – *Бо тільки слово – пам'яті спасенність. Живий народ, що має своє **письмо!*** (Л.Костенко).

3.3 Реалізація збірності на словотвірному рівні

В українській мові поняття збірності може виявлятися на різних мовних рівнях, у тому числі й на словотвірному, “де виділяються як окремі одиниці аналізу збірні суфікси” [67, с. 75; 90, с. 32]. Щодо словотвірних розрядів, споріднених одним загальним значенням, то цілком прийнятною видається класифікація О.П.Петровської, яка розглядає: 1) назви осіб; 2) назви тварин, комах, риб; 3) назви предметів рослинного світу; 4) назви інших конкретних предметів. У межах розряду збірних назв дослідниця виділяє словотвірні типи з суфіксами: -ств-(-цтв-, -зтв-), -н-, -в-, -ік-, -ур-, -еч-, -в- -ор-, -щин-, -і[j]-, -ітет-, -ат-, -от-, -ич-, -ин-, -няк-, -ник-, -инн-, -інн-, -анн-, -енн-, -[j]-, -ят-ин-, -е[j]-, -изн-, -ик-, іан-, -ад-/іад-, -к-: *юнацтво, птаство, солдатня, мушва, жінва, публіка, професура, малеча, дітвора, групівщина, артилерія, генералітет, старостат, босота, галич, звірина, городина, вільшник, бурячиння, клечання, сніп'я, дідизна, косметика, франкіана, олімпіада, столярка* тощо.

Своєрідним постає розгляд дериваційних морфем сучасної української мови і збірних афіксів зокрема, запропонований О.К.Безпояско, К.Г.Городенською, що ґрунтується на описі дериваційних префіксів і суфіксів за принципом “від значення до засобів їх вираження, що дало змогу згрупувати їх (суфікси) на семантичній основі, виділити систему функціонально-семантичних полів, у які об'єднуються дериваційні афікси” [7, с. 3]. Від ФСП граматики поля функціональної морфеміки відрізняються тим, що “включають одиниці лише одного мовного рівня – морфеми, тоді як перше формується з різнорівневих мовних одиниць” [Там само].

Беручи за основу класифікації дериваційних морфем О.К.Безпояско, К.Г.Городенської, О.П.Петровської та ін., проаналізуємо словотвірні типи збірних дериватів української мови. “Збірними назвами у суто словотворчому

розумінні є лише ті, які мотивовані назвою однієї істоти або одного предмета, що є членом однорідної сукупності” [79, с. 91]. Значення збірності можуть виражати багато суфіксів. Серед них виділяються питомі слов’янські та іншомовного походження, які формуються в такі словотвірні типи:

1) -ств- (-цтв-, -зтв-). Це найбільший продуктивний тип дериватів, “що означає людський колектив як збірне поняття” [79, с. 91], пор.: *слов’янство, українство, стрілецьтво, юнацтво, убозтво* і под. Таких лексем в українській мові налічується – 1067 одиниць. Суфікс ств- перебуває і в структурі іменника *птаство*, фіксуючи збірність вже не осіб, а інших представників природи – птахів.

Імена, у складі яких є збірна морфема -ств- (-зтв-, -цтв-), мають середній рід і належать до II відміни, входять до складу двох груп на позначення осіб та птахів (тварин, риб, комах); *Та коли ставало непереливки, я мимохіть вирушав до "Трьох поросят", бо завжди тут зустрічав когось із друзів або й ціле товариство бодай звіддалік знайомих мені людей, вірних завсідників "Трьох поросят"* (Василь Шкляр «Ключ»).

2) -от-. Суфікс -от- – непродуктивна морфема, оскільки не виражає “здатність до творення з її допомогою нових словоформ слова чи нових слів” [43, с. 99]. Афікс реалізує семантичну функцію назв людей, приєднуючись до іменникових основ або основ субстантивованих прикметників, пор.: *ніхота, панота, парубота, жеброта, голота*. Зрідка -от- приєднується до основ іменників або субстантивованих прикметників, що позначають назви тварин: *звірота, свинота, кіннота*. Цей суфікс характеризується наявністю відтінку просторіччя, зневаги (*голота, жеброта, свинота*), але не у всіх лексемах (*ніхота, кіннота*) [7, с. 98]. Очевидно, в останніх відтінок анулюється, стирається в процесі еволюції мовлення, стаючи нейтральним щодо експресії, але зберігаючи збірну семантику, пор.: *За його (дідовою) версією, більшовицьку революцію здійснили декласовані елементи (іншими словами “босяки”, “босота”)*...(З часопису). Лексеми з -от- мають жіночий рід і належать до I відміни;

3) -в-. Лексеми з цим суфіксом зустрічаються у всіх розрядах, запропонованих О.П.Петровською. Це – непродуктивний словотвірний тип. Іменники, утворені за допомогою такого суфікса, вживаються, як правило, у розмовному стилі, у просторіччі, часто з негативним забарвленням, відтінком фамільярності, зневаги. Однак більша частина лексем є нейтральною, пор.: *кінва, качва, мушва, мурашва, жниво, литво, вариво*;

4) -н-. Деривати цього типу є збірними назвами людей і тварин і відсутні у групах на позначення рослинних реалій та інших предметів, мають жіночий рід. Тільки незначна кількість лексем з цим суфіксом нейтрально забарвлена: *рідня, двірня*, інші – характеризуються “найвищим ступенем емоційної насиченості порівняно з суфіксами -от-, -в-” [7, с. 99], пор.: *матросня, офіцерня, комахня, собачня, пташня*. Проаналізовані субстантиви утворені від іменникових основ (*двірня, офіцерня, собачня*) та від субстантивованих прикметників (*рідня*).

5) -і [j]-. Лексеми з таким суфіксом відносяться до групи назв осіб, інших предметів, “для них характерна позитивна суб’єктивна оцінка” [Там само]. Це досить продуктивний тип словотворення, пор.: *братія, інтелігенція, аристократія, бюрократія, буржуазія та нумерація, антологія, бакалія, парфумерія, провізія, амуніція, бутафорія*.

6) -[j]-. Похідні із суфіксом -[j]- означають назви осіб (*населення*). Спостерігається непродуктивність цього словотвірного типу в групі осіб. Назви рослин (*пагіння, патищя, кілля, бадилля, верб’я, коріння, галуззя* та ін.); назви інших предметів (*ошмаття, поруччя, каміння, мотуззя, заліззя*); назви тварин, комах, птахів, риб (*вороння, поголів’я, гадюччя*) є продуктивними утвореннями. Слід зауважити, що в більшості випадків деривати з суфіксом -[j]- належать до назв неістот. “Такі іменники є до певної міри узагальненими назвами, тобто їх можна назвати родовими стосовно видових” [7, с. 99], пор.: *зілля, насіння*. Ці субстантиви мотивовані іменниками.

7) -ин-. “Іменники на **-ин-** позначають сукупність об’єктів, які належать до реалій одного типу” [7, с. 100]. Вони входять до розрядів “назви рослин”, “назви тварин...”, пор.: *ярина, яровина, озимина, городина, садовина, звірина, дичина, скотина*. Деякі з іменників (що належать до назв рослин) з **-ин-** мотивовані субстантивованими прикметниками: *озимина – озимий; яровина, ярина – ярий*. Чийсь безшелесний силует проплив під стінами, один по одному гасячи світильники, ховаючи в темряві білу кучеряву **ліпнину** з золотими іскрами, крісла й **публіку**, і залишаючи освітленою лишень сцену (Софія Андрухович «Фелікс Австрія»);

8) -ник- / -няк-. Суфікси **-ник-** / **-няк-** “формують значення збірності в поєднанні з іменниками, що позначають дерева, кущі або якоюсь мірою пов’язані з ними” [7, с. 100], пор.: *вільшник, ялівник, дубняк, горішняк, молодняк*. Як правило, деривати з такими суфіксами належать до реалій рослинного світу. Однак в українській мові є лексема на позначення назв істот: *молодняк*, що відноситься до групи тварин, птахів, комах, риб. Іноді зустрічаються випадки, коли іменник *молодняк* використовують в реченні для надання контексту фамільярного, дещо зневажливого відтінку, позначаючи ним “молодих осіб”, пор.: *Нехай **молодняк** біжить за провізією*. На наш погляд, проаналізований словотвірний тип є досить продуктивним, що забезпечується наявністю конкретних субстантивів-назв дерев, кущів і т.ін.: *сосна – сосняк, сосник, береза – березняк, березник* і под. Але це стосується іменників-назв рослин;

9) -ин- + [-j]-, -ін- + [-j]-, -ен- + [-j]-, -ан- + [-j]-. За допомогою афіксів -ин-, [j] утворюються лексеми на позначення збіжжя (пор. класифікацію О.П.Петровської): *квасолиння, кукурудзиння, картоплиння, бурячиння*. Іноді до цього словотвірного типу відноситься суфікс -овинн [j]-: *маковиння, бобовиння* з тотожною семантикою. Суфікси -ин [j]- / -овин [j]- приєднуються до іменників, які називають “стебла, коріння, огуд однорічних рослин” [7, с. 100]. Суфікси -ін[j]-, -ан[j]-, -ен[j]- творять збірні іменники на позначення верхніх частин дерев, квітів, трав, пор.: *кличання*;

10) -к-. Цей суфікс утворює слова на позначення сукупності предметів домашнього господарювання, пор.: *столярка, фляндрівка, господарка*. Як правило, такі лексеми вживаються у розмовному стилі з нейтральним забарвленням;

11) -ят-ин-. Слова з такими афіксами зустрічаються рідко, здебільшого на позначення предметів, і мають жіночий рід: *гнилятина* (але *козлятина, овечатина*);

12) -ат-. Похідні з цим суфіксом характеризуються позначенням збірності осіб, зібраних з певною метою, для виконання якоїсь функції тимчасово або постійно. Деривати можуть позначати: 1) суспільно-політичну систему, що визначається владою певної особи або пов'язана з наявністю соціального прошарку з певних осіб (*султанат, електорат, емірат*); 2) заклад, відділ закладу, що складається з певних осіб, або група осіб, які виконують певні функції (*директорат, єпископат, старостат, редакторат*); 3) заклад, установа, яку очолює певна особа (*деканат, ректорат*); 4) суспільний прошарок, клас (*пролетаріат*) [79, с. 88]. Варто зауважити, що під час аналізу таких іменників як збірних ми маємо на увазі вторинну реалізацію сукупної семантики, тобто саме об'єднання осіб, пор.: *ректорат* – 2. “Група осіб: ректор, проректори, що займаються вирішенням університетських справ – дія, стан, явище”.

Проаналізовані словотвірні типи характеризуються високою чи середньою продуктивністю. В українській мові є ряд афіксів, продуктивність використання яких – низька. На наш погляд, такі морфеми не здатні до творення нових словоформ чи нових слів. Серед них виділяються: *-еч-* (*малеча, голеча, молодеча, стареча*), *-в- + -ор-* (*дітвор*), *-ич-* (*галич*), *-ар-* (*мошкара*), *-изн-* (*старизна, білизна, дідизна*). Останній суфікс вживається спорадично [Безпояско, Городенська, 1987, 100]. До цього переліку необхідно віднести деривати з суфіксами *-єј-* (*галантерея*), *-як-* (*срібняк, дрібняк*), *-івщин-* (*групівщина*). Щодо лексем з суфіксом *-івщин-*, необхідно зауважити, що, як правило, цей словотвірний тип подається із значенням явища, дій, а не

збірності [79, с. 85]. Ці іменники набувають збірних значень вторинним шляхом, первинне значення у них буде абстрактним.

У складі іменників іншомовного походження із семою збірності “виділяються такі форманти: **-іан-, -ад- / -іад-, -ік- / -ик-, -ур-, -ітет-, -арій-**” [7, с.100]:

1) **-іан-**. Деривати із семою сукупності творів літератури, мистецтва, присвячених видатній особі, або зібрання творів, написаних цією особою, або ж ті, що поєднують обидва значення, вживаються досить часто. Однак, оскільки субстантиви утворюються від власних назв, їх словотворча активність обмежується, забезпечуючи тим самим периферійну позицію в межах поля сукупності [7, с. 100]. Наприклад: *шевченкіана, богданіана, франкіана, твеніана* і под.;

2) **-ад- / -іад-**. У лексемах з такими афіксами – назвах спортивних змагань – поєднуються значення збірності і сема діяльності, пор.: *олімпіада, універсіада, академіада, спартакіада* і под. Як стверджують автори “Морфеміки української мови”, “у поодиноких дериватах із суфіксами **-ад- / -іад-** виділяється сема збірності, яка синонімічна семі дериватів із суфіксом – **іан-**: *робінзонада, фаустіада*” [7, с. 100];

3) **-ік- / -ик-**. У сучасній українській мові спостерігається обмеження функціонування цих афіксів, що зумовлює віднесення їх на периферійну позицію поля сукупності. Суфікс **-ік-** допомагає утворити збірні іменники – назви істот (від субстантивних прикметників)(*публіка*) та неістот – предметів (від іменникових основ)(*кераміка, графіка, символіка*). Афікс **-ик-** використовується в утворенні іменників від іменникових основ на позначення предметів, явищ: *автоматика, белетристика, публіцистика, оптика, косметика, лірика* і под. Всі ці лексеми належать до жіночого роду; Наприклад: *Інша публіка, що харчується курячими котлетами, хлібними шиніцелями, гречаниками, картопляниками, оладками та ковбасами, привезеними зі спеціального комбінату (мабуть, на тому комбінаті дехто ще має совість або страх, тому не перевантажує ковбаси паперовими*

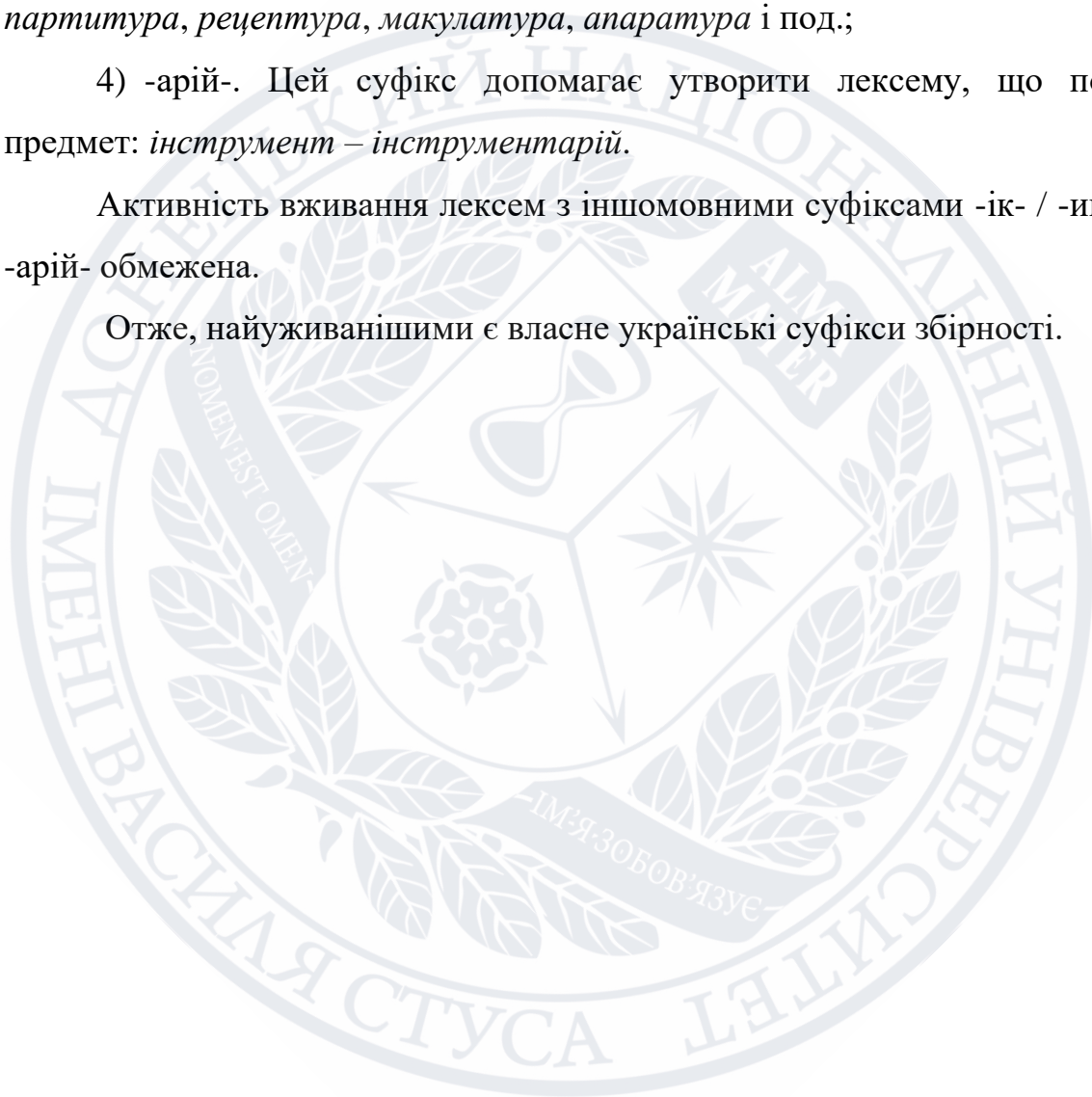
сумішами), надувається компотом та грибною юшкою за ціною, меншою за вартість буханки хліба, складається з помічників та спеціалістів будь-яких рівнів (Лариса Денисенко «Корпорація ідіотів»);

3) -ур-. За допомогою цього суфікса утворюються іменники-назви осіб та предметів, мотивовані іменниками. Об'єднує ці дві групи наявність спільного роду (жіночого): *професура, адвокатура, режисура, агентура, партитура, рецептура, макулатура, апаратура* і под.;

4) -арій-. Цей суфікс допомагає утворити лексему, що позначає предмет: *інструмент – інструментарій*.

Активність вживання лексем з іншомовними суфіксами -ік- / -ик-, -ур-, -арій- обмежена.

Отже, найуживанішими є власне українські суфікси збірності.

ВИСНОВКИ

Отже, у нашій роботі ми проаналізували функціонування збірних іменників на лексичному, словотвірному, морфологічному рівнях української мови. Матеріалом дослідження слугували прозові твори сучасних митців слова, що уможливило поліфункційне відтворення реалій сьогодення письменниками нашого часу.

На сучасному етапі лінгвістичної думки поширеним є погляд, що превалювальною реалізацією збірного значення є словотвірний рівень. Однак, досліджуючи прозу відомих сучасних письменників, ми дійшли висновку, що більшість ілюстративного матеріалу відтворює функціонування якраз збірних субстантивів, репрезентованих лексично, без словотвірних маркерів збірності – суфіксів. Таких збірних іменників ми нарахували близько (1483 одиниці – 68%). Найбільшу кількість становлять іменники, що входять до ЛСГ на позначення сукупності осіб, занесення їх у списки, каталоги та ін. – (258 одиниць). Далі, відповідно до зменшення, ЛСГ назв сукупностей рослин, плодів, злаків (187 лексем), ЛСГ назв сукупностей предметів, різного роду споруд, оснащень (123 одиниці), ЛСГ назв “сукупностей складових людського організму, характеру, процесів, що відбуваються у ньому, а також волосяного покриву (83 лексеми), ЛСГ збірних безафіксних іменників-назв сукупностей дерев, гілок (65 одиниць), ЛСГ назв сукупностей звукових знаків, звуків (44 лексеми), ЛСГ назв сукупностей знань, методів навчання, установ (35 одиниць). Найменшу кількість збірних іменників ми побачили у прозі з ЛСГ назв сукупності тварин, риб, комах: *погань* (2), *покруч* (1), *скот*, *вилов* (2), *мошка*, *нектон*, *пліть*² (17 лексем), ЛСГ назв сукупностей корисних копалин, їх решток, відходів, підводних, надводних та небесних природних скупчень (14 одиниць). До ЛСГ назв сукупності великої кількості чогось входить іменник *затовареність* – “скупчення, нагромадження великої кількості якогось товару” (вжито 2 рази), Лексеми *скарб* (1, 5), *здача* (3), *куш*¹, *валюта* входять

до ЛСГ грошових знаків зустрічалися 5 разів. Такі іменники, які входять до ЛСГ назв сукупностей рослин, плодів, злаків: *богара* – 2. “Посіви на неполивних землях у Середній Азії” (СУМ, т.І, с.208), ми взагалі не зустріли у прозі. Траплялися лише поодинокі речення з лексемою «солома».

Словотвірний рівень репрезентовано 17 групами збірних суфіксальних лексем з власне українськими та іншомовними афіксами (698 одиниць – 32%). Найпродуктивнішими є такі суфікси: -ств-(-цтв-, -зтв-), -н-, -в-, -ік-, от-, -ич-, -ин-, -инн-, -інн-, -анн-, -енн-, -[j]- (біля 76 % -- 530 лексем), менш продуктивні – ур-, еч-, -в- -ор-, -щин-, -і[j]- (24 % -- 168 одиниць), не зустрілися нам у текстах збірні іменники із суфіксами ик-, іан-, -ад-/іад-, -к-.

Морфологічна реалізація збірних субстантивів фіксована вже у здатності таких лексем перебувати лише в однині. І тому важливим у роботі, зауважимо, є характеристика так званих власне сукупних іменників, що спроможні функціонувати у множині, зберігаючи сему «більше ніж один», об’єднання в одне ціле», наприклад: «клас», «група», «тиждень», «дивізія», «букет» і под. Ми відрізняємо ці дві ФСК, оскільки вважаємо їх різними категоріями. Все це свідчить, що існує декілька диференційних ознак (критеріїв) щодо виділення сукупних та збірних імен:

1) змінність / незмінність за числами; збірні не сполучаються з кількісними означеними числівниками, а лише з неозначеними: «багато студентства», «чимало дітвори прибігло» і под.;

2) спроможність / неспроможність поєднуватися з кількісними числівниками, підтримувати ідею рахунку;

3) наявність / відсутність формальних показників категорій; збірні іменники мають також і суфікси збірності, чого не бачимо у власне сукупних субстантивів: «професура» -- «сад»;

4) наявність семи дискретної / недискретної сукупності; збірні: «козацтво – козаки – козак» ; власне сукупні: «отара – вівці – вівця»;

5) наявність одноосновних (однокореневих) / неодноосновних (неоднокореневих) імен з іменем збірності / сукупності: у збірних: «**мушва** – **мухи** – **муха**».

Отже, вважаємо, що ФСК збірності – це окрема повноцінна категорія, яка структурована окремим функційно-семантичним полем із ядром (збірні суфіксальні іменники) та поліпериферією. Проаналізовані лексеми зафіксовані на всіх мовних рівнях. Показовим є те, що прозовий сучасний український текст насичений більшою мірою лексичними збірними іменниками, менше зустрічаються суфіксальні збірні субстантиви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. Москва, Ленинград: Наука, 1964. 106 с.
2. Алексеева Э.В. Имена собирательные в современном русском языке. *Филол. науки*. 1982. № 3. С.37-39.
3. Алтицева Л.Ю. Функціонально-семантичні параметри іменників з неповною числовою парадигмою: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 22 с.
4. Андрухович С. Фелікс Австрія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. 288 с.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энциклопедия, 1969. 607 с.
6. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії. Київ: Наук. думка, 1991. 172 с.
7. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. Київ: Наук. думка, 1987. 210 с.
8. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
9. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград: Наука, 1971. 116 с.
10. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Ленинград: Наука, 1983. 208 с.
11. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. Ленинград: Наука, 1984. 134 с.
12. Брусенская Л.А. Обобщенно-собирательное значение форм единственного числа конкретных существительных. *Вопр. языкознания*. 1986. № 10. С.3-7.

13. Буднікова Л. Категорія збірності у словацькій мові : зіставний аспект. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2012. Вип.17. С. 11-13.
14. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Москва: Просвещение, 1973. 432 с.
15. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
16. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова. Київ: Наук. думка, 1981. 199 с.
17. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва: Просвещение, 1969. 184 с.
18. Даниленко В.П. Ономаσιологическое направление в грамматике. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1990. 348 с.
19. Дегтярев В.И. Собираемость и категория числа в истории славянских языков. *Вопр. языкознания*. 1982. № 4. С.92-101.
20. Денисенко Л. Корпорація ідіотів. Київ: Нора Друк, 2005. 276 с.
21. Десницкая А.В. Категория собираемости и категория массы в истории грамматического строя албанского языка. *Грамматический строй балканских языков*. Ленинград: Наука, 1976. С.14-20.
22. Дизенко Н.Д. Существительные с количественным значением в современном русском языке: дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1986. 207 с.
23. Доляк Н. Чорна дошка. Київ: КСД, 2014. 345 с.
24. Домрачева І.Р. Синтаксична презентація сукупності семантики в українській мові. *Мовний простір граматики : Актуальні студії: Зб. наук. пр. на честь 60-річчя член-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка*. Донецьк: ДонНУ, 2014. С. 211-217.
25. Домрачева І.Р. Особливості вияву багатозначності та омонімії серед лексем із сукупною семантикою. *Методичні студії: Зб. наук. - метод.*

- праць. Випуск 5 / Укл. : Михайло Вінтонів (відповідь. ред.) та ін. Вінниця: ДонНУ, 2016. С. 24-34.
26. Домрачева І.Р. Функціонально-семантична категорія сукупності у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 1999. 198 с.
  27. Еселевич И.Э. Из истории категории собирательности в русском языке. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1979. 159 с.
  28. Забужко О. Тут мала б бути ваша реклама.
  29. Забужко О. Казка про калинову сопілку. Київ, 2000. 84 с.
  30. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови. Київ: Вища школа, 1991. 77 с.
  31. Загнітко А.П. Центр і периферія функціональної морфології. *Мовознавство*. 1991. № 2. С.54-60.
  32. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови. *Проблеми теорії*. Київ: ІСДО, 1993. 343 с.
  33. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 437 с.
  34. Задорожная Н.А. Словообразование собирательных имен существительных украинского языка (ист. анализ): дисс. ... канд. філол. наук. Київ, 1989. 170 с.
  35. Иванова Л.П. Методы лингвистических исследований. Київ: ІСДО, 1995. 88 с.
  36. Ільїн В.С. Префікси в сучасній українській мові. Київ: Вид-во АН УРСР, 1953. 165 с.
  37. Карпа І. 50 хвилин трави. Харків: Фоліо, 2008. 239 с.
  38. Категории “Одно и множество”. Київ: Наук. думка, 1992. 234 с.
  39. Категория количества в современных европейских языках. Київ: Наук. думка, 1990. 284 с.
  40. Категория определенности — неопределенности в славянских и балканских языках. Сб. ст. Москва: Наука, 1979. 364 с.

41. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград: Наука, 1972. 216 с.
42. Кашина Д.А. Функционально-семантическое поле количества: автореф. ... канд. филол. наук. Москва, 1973. 20 с.
43. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ, 1998. 162 с.
44. Колесников А.А. Использование лексических значений при анализе категории числа имен существительных. *Очерки по лексике и словообразованию: Материалы XII научн. метод. конференции Северо-Кавказского зонального объединения кафедр рус. яз.* Ростов н/Д, 1973. С.33-40.
45. Колесников А.А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка. Київ: Выща шк., 1988. 137 с.
46. Кондратьева Г.Н. Обобщенность как структурно-семантическая категория в современном русском языке: автореф. ... д-ра филол. наук. Москва, 1994. 38 с.
47. Корній Дара. Тому, що ти є. Київ: КСД, 2018. 240 с.
48. Кругликова Г.Г. Языковая категория квантитативности и аспекты ее изучения. *Филол. науки.* 1993. № 3. С.77-81.
49. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія: У 2 ч. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. Ч.1. 172 с.; 1964. Ч.2. 160 с.
50. Лешкова О.О. Функционально-семантическая категория собирательности в польском и русском языках: автореф. ... канд. филол. наук. Москва, 1984. 24 с.
51. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. 686 с.
52. Лихошвай Т.В. Синонимия форм числа и собирательности имени существительного русского языка: автореф. ... канд. филол. наук. Днепропетровск, 1986. 23 с.

53. Маевская Н.И. О собирательных именах существительных. *Рус. яз. в шк.* – 1968. № 6. С.92-95.
- 54.Макеева И.И. К вопросу о собирательных именах существительных . *Вопр. языкознания.* 1986. № 1. С.91-98.
- 55.Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові: дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1969. 607 с.
- 56.Мелькумянц Н.В. Способы выражения количественных значений в системе русского глагола: дисс. ... канд. филол. наук. Таганрог, 1994. 159 с.
57. Миськевич Г.И. Словообразовательная категория собирательных имен существительных в современном русском языке: автореф. ... канд. филол. наук, Москва, 1970. 28 с.
- 58.Мусяенко В.П. Функціонально-семантична категорія міри в руському мові: дисс. ... д-ра філол. наук. Київ, 1992. 447 с.
59. Ожоган В.М. Категорія числа займенникових іменників. *Мовознавство*,1996. № 2-4. С.55-60.
- 60.Ондрус П. Количественные слова в системе частей речи. *Филол. науки*, 1971. № 1. С.59-67.
- 61.Панфилов В.З. Типология грамматической категории числа и некоторые вопросы ее исторического развития. *Вопр. языкознания*, 1976. № 4. С.18-38.
- 62.Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания. Москва: Наука, 1977. 288 с.
- 63.Перетятко Т.П. Лексические средства обозначения неопределенно большого количества предметов: дисс. ... канд. филол. наук. Алма-Ата, 1972. 228 с.
- 64.Першина К.В. Содержание категории числа имен существительных в современном русском языке. *Семантика і функції граматичних і лексичних одиниць*: Зб. наук. праць / М.О.Луценко (наук. ред.) та ін. Київ: УМКВО, 1991. С.50-58.

- 65.Петрова О.В. Местоимения в системе функционально- семантических классов слов. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. 160 с.
- 66.Петровська О.П. Словотворча структура суфіксальних збірних іменників сучасної української мови. *Мовознавство*, 1972. № 5. С.75-79.
- 67.Петровская О.П. Категория собирательности имен существительных в современном украинском языке: автореф. ... канд. филол. наук, Київ, 1973. 25 с.
- 68.Попова Е.В. Формирование и развитие значения неопределенного множества у имен существительных в современном русском языке: дисс. ... канд. филол. наук. Таганрог, 1996. 206 с.
- 69.Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Москва: Просвещение, 1968. Т. 3. 552 с.
- 70.Прокопович Е.Н. Употребление в литературном языке существительных с обобщенно-собирательным значением. *Рус. яз. в шк.* 1966. № 4. С.29-32.
- 71.Прохасько Т. Лексикон таємних знань. Харків: Фоліо, 2011. 185 с.
72. Прохасько Т. НепрОсті. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2015. 149 с.
- 73.Ревзин И.И. Так называемое “немаркированное” множественное число в современном русском языке. *Вопр. Языкознания*, 1969. № 3. С.27-48.
74. Решетникова Н.В. Онтологическая категория собирательности: логико-философский и лингвистический аспекты / *Лингвистика: Взаимодействие концепций и парадигм*. Вып.1. Ч.1. Харьков: ХИМЭСХ, 1991. 239 с.
- 75.Рожкова Г.И. Очерки практической грамматики русского языка. Москва: Высш. шк., 1978. 176 с.
76. Руденко Д.И. Имя в парадигмах “философии языка”. Харьков: Основа, 1990. 300 с.
77. Русская грамматика: В 2 т. Москва: Наука, 1980. Т.1. 783 с.; Т.2. 709 с.
78. Рюмина Н.А. Экскурс. Имена категории и имена совокупностей / Семантика и категоризация. Москва: Наука, 1991. С.146-152.
- 79.Словотвір сучасної української літературної мови. Київ: Наук. думка, 1979. 408 с.

- 80.Слюсарева Н.А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка. Москва: Наука, 1986. 216 с.
- 81.Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. Москва: Наука, 1975. 311 с.
- 82.Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. Москва: Наука, 1981. 360 с.
- 83.Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 583 с.
- 84.Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. Київ: Вища шк., 1997. 494 с.
- 85.Таран В.В. Узагальненість та збірність як текстові категорії у сучасній українській мові: автореф. ... канд. філол. наук., Дніпропетровськ, 1998. 19 с.
- 86.Тарасова Н.И. Синтагматика лексико-грамматических разрядов имен существительных современного русского языка: дисс. ... канд. филол. наук. Київ, 1994. 186 с.
- 87.Татаринова Т.И. Категории вещественности и собирательного имени существительного в современном русском языке в сопоставлении с белорусским: автореф. ... канд. филол. наук. Москва, 1987. 16 с.
- 88.Тимофеев И.С. Методологическое значение категорий “качество” и “количество”. Москва: Наука, 1972. 216 с.
- 89.Томіліна Г.Я. До типологічно-зіставного вивчення збірних іменників у сучасних східнослов'янських мовах. *Мовознавство*. 1971. № 5. С.28-34.
- 90.Томіліна Г.Я. Семантичні та структурно-граматичні особливості збірних іменників. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 4. С.32-36.
- 91.Томилина Г.Я. Собирательные существительные в восточнославянских языках: дисс. ... канд. филол. наук. Київ, 1972. 325 с.
- 92.Топчий Л.Н. Формы собирательности имен существительных современного русского языка в семантическом и системно-грамматическом аспектах: дисс. ... канд. филол. наук. Измаил, 1997. 151 с.

93. Черкес Н.Д. Категорія збірності в українських говорах Карпатського регіону: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1994. 294 с.
94. Чеснокова Л.Д. Категория количества и синтаксические структуры. *Вопр. языкознания*. 1981. № 2. С.44-52.
95. Чеснокова Л.Д. Категория количества и способы ее выражения в современном русском языке. Таганрог: Изд-во Таганрог.ин-та, 1992. 178 с.
96. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском, украинском языках. Київ: Вища шк., 1981. 144 с.
97. Шехтер В.Г. Категорія означеності / неозначеності в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1995. 163 с.
98. Шкляр Василь. Троща. Київ: КСД, 2017. 416 с.
99. Шкляр В. Чорний ворон. Київ: КСД, 2009. 384 с.
100. Шляхтенко С.Г. Категории качества и количества. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. 144 с.
101. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. Москва: Наука, 1974. 255 с.
102. Ярцева В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков / *Типология грамматических категорий*. Москва: Наука, 1975. С. 5-23.

ДОДАТОК А

Апробація магістерської роботи

